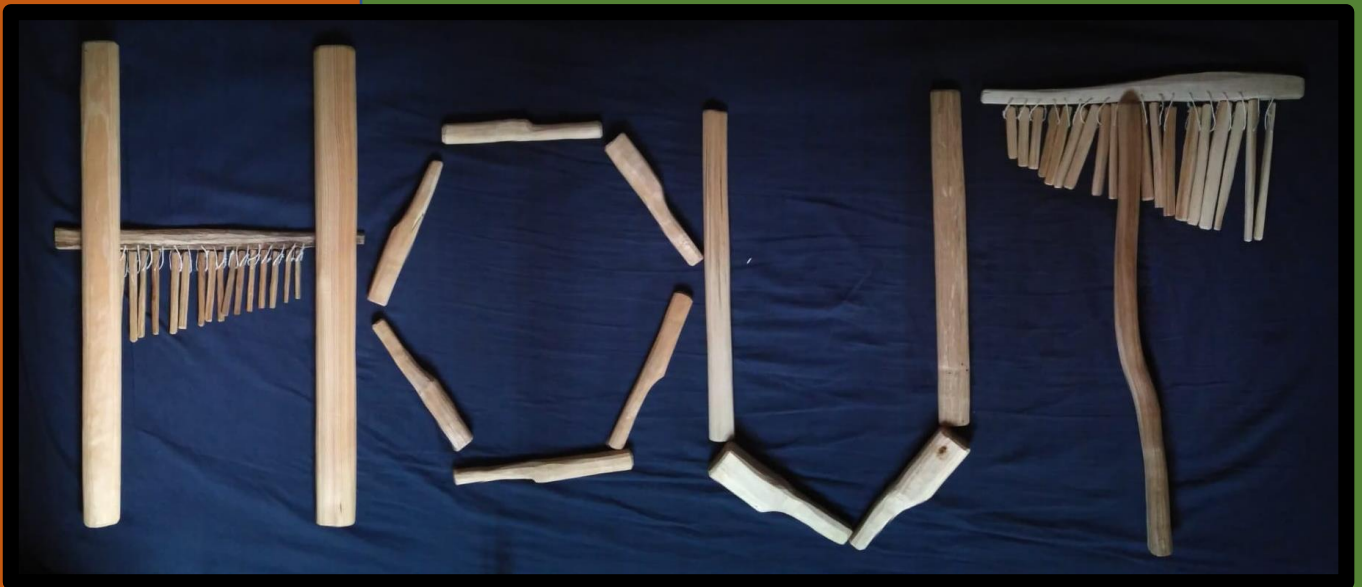

Ontmoetingen met

Scriptieonderzoek over het maken van klankhout

Door Jannes Hartman

November 2022

Inhoud

Voorwoord	3
Inleiding.....	4
Hoofdstuk 1: De bomen	6
1.1 De ruwe berk	7
Boom beschrijving	7
Vergelijking en gestaltevorming.....	8
De indruk op mij	9
Kunstzinnige verwerking	9
1.2 De Hollandse linde.....	10
Boom beschrijving	10
Vergelijking en gestaltevorming.....	11
De indruk op mij	11
Kunstzinnige verwerking	12
1.3 De zomereik.....	13
Boom beschrijving	13
Vergelijking en gestaltevorming.....	14
De indruk op mij	14
Kunstzinnige verwerking	15
1.4 De grove den	16
Boom beschrijving	16
Vergelijking en gestaltevorming.....	17
De indruk op mij	18
Kunstzinnige verwerking	18
Hoofdstuk 2: Ontmoetingen en literatuur	19
2.1 Deelname aan een werkdag over natuurwezens.....	20
2.2 Ontmoeting met Rob van Asch	20
2.3 Gesprek met Wolter Bos	22
2.4 Gesprek met Erik Mak	23
2.5 Concertbezoek Weidler kwartet	24
2.6 Ontmoeting met Dick Verbeek	24
2.7 Ontmoeting met Manfred Bleffert.....	25
Beknopte samenvatting van het verhaal van Manfred.....	25
Mijn eigen klankhouten bij Manfred.....	28
2.8 Ontmoeting met Christoph Westpfahl.....	29
2.9 Concertbezoek Ensembles Campanula Circle	30

2.10 Ontmoeting met Stephan Roth	31
2.11 Interview met Fenneken Francken.....	33
2.12 Artikel over het luisteren door Heinz Buddemeier	36
Samenvatting.....	36
Hoofdstuk 3: Mijn eigen werk	40
3.1 Het product	40
3.2 Het maken van klankhouten	42
3.3 Fenomenenles aan studenten en klankkwaliteit omschrijving	44
Lesbeschrijving	44
Enquête	44
3.4 Gedachtes en anekdotes vanuit mijzelf	46
Anekdote 1	46
Anekdote 2	47
Hoofdstuk 4: Het hout en de pedagogiek	48
Conclusie	49
Discussie	50
Bronnenlijst	51
Dankwoord	53

Voorwoord

Dit verslag gaat over een reis. Een reis door ontmoetingen met natuur, mens en muziek. En in het bijzonder: de bomen.

Dit werk draag ik daarom op aan de bomen, die met heel hun bestaan de aarde zo veel te bieden hebben.

Inleiding

Toen ik op zoek was naar een onderwerp voor mijn scriptie maakte docente Fenneken Francken mij attent op een mogelijk thema. Zij zei dat ook vanuit de opleiding een vraag gesteld kan worden die van belang is voor het muziek-pedagogische werk en voor het werk binnen onze opleiding. Op de opleiding nemen de handgemaakte houten percussie-instrumenten een grote plaats in. Er is veel vraag naar, zowel voor stages als vanuit het werkveld. De door Fenneken gebruikte instrumenten zijn gemaakt door de Duitse 'singende Schmiedin' Dagmar Fischer, oud studente van Manfred Bleffert, nu woonachtig in Portugal.

Fenneken vroeg mij kniexylofoons te maken uit verschillende houtsoorten en hierbij de klankkwaliteiten van de verschillende bomen te onderzoeken, het bouwproces van boomstam tot muziekinstrument te beschrijven en misschien ook een verbinding te leggen met de mens, muziek en pedagogie.

Fenneken: 'Ik signaleer dat er in Nederland een behoefte aanwezig is aan iemand die deze instrumenten kan maken, die het hele bouwproces kent en die dit verder door zou kunnen geven aan anderen. Geregeld word ik hiernaar gevraagd door muziekpedagogen en onze oud-studenten. Aangezien jij een mens bent van de praktijk, een handwerker, verbonden met de natuur, en een kunstenaar, stel ik jou deze vraag.'

Dit idee sprak mij aan. Ik voelde dat hier iets in zat dat voor mij belangrijk is. Dat merkte ik aan het feit dat ik direct mijn bijl ging slijpen en ook mijn omgeving leek mee te werken. Met enkel één telefoontje had ik hout en een werkplaats. Ik kon beginnen.

Door je met je zintuigen te verbinden kan je wegwijs worden in dit bestaan. De ontmoeting aangaan met dat wat ik waarneem zie ik als de enige manier om hier te doen wat ik hier kom doen. Het was misschien wel daarom dat ik zo gegrepen werd door de vraag naar het hout. Wie zijn de bomen? Mijn onderzoeksvraag luidde als volgt:

1. *Wat vraagt het van de mens om kwalitatief klankhout te maken en te bespelen op een manier waar de klank van de boom zelf tot zijn recht komt?*

Deelvragen:

2. *Hoe maak ik kwalitatief klankhout waar de klank van de boom zelf tot zijn recht kan komen?*
3. *Wat is het karakter en de kwaliteit van een boomsoort in klank, textuur en hoedanigheid?*
4. *Wat is er waar te nemen bij het tot klinken brengen en bewerken van hout?*

In eerste instantie was mijn hoofdvraag: "Wat is er waar te nemen bij het tot klinken brengen en bewerken van hout?". Echter bleek tijdens het proces de eerste genoemde hoofdvraag, over de manier van betrokkenheid van de mens, meer geschikt. Het antwoord op deze vraag blijkt namelijk in de kern ook het antwoord op de rest van de vragen die ik gesteld heb. En wat dat antwoord is lees je in de rest van mijn verslag!

Om de klank van hout goed tot zijn recht te laten komen zie ik zo goed mogelijk waarnemen van de bomen als een voorwaarde. Voor het waarnemen en beschrijven van de bomen heb ik getracht dit op een Goetheanistisch-fenomenologische wijze te doen. Dit is een manier van waarnemen die zowel de waarneming van het object als de waarnemer zelf meeneemt in de beschouwing. Door op een fenomenologische manier waar te nemen, kijk ik nu op een heel andere manier naar bomen dan voor mijn onderzoek. Ik heb geprobeerd deze waarnemingen zo goed mogelijk te beschrijven in dit verslag, aangevuld door bestaande bronnen.

Voor verdieping en verbreding in het onderwerp heb ik een aantal ontmoetingen gehad met verscheidene mensen. Deze ontmoetingen met de ander hebben me geïnspireerd op mijn weg in dit proces. De impuls voor het maken van klankhout, waarbij de klankkwaliteit van het hout bewaard blijft, ligt bij Manfred Bleffert. Een verslag van de ontmoeting met hem vind je in hoofdstuk 2.7.

Natuurlijk moet ik iets doen om datgene tegen te komen waar ik naar op zoek ben. Ik ben daarom zelf aan de slag gegaan met het maken van klankhouten. Dit was een leerproces op een manier zoals ik dat het liefste doe, door te doen! Het hout inspireerde mij het meest van alles wat ik in dit proces ben tegengekomen!

Door te beschrijven wat dit gehele proces met mij gedaan heeft, kom ik tot wat voor mij de waarde van klankhout is voor de pedagogiek.

In dit verslag neem ik je eerst mee in de beschrijving van alle ontmoetingen die ik tijdens mijn onderzoek gehad heb. In hoofdstuk 1 met de bomen en in hoofdstuk 2 met alle mensen, achtergronden en literatuur die met dit onderwerp van doen hebben. In hoofdstuk 3 beschrijf ik wat ik zelf met deze ontmoetingen gedaan, gedacht en beleefd heb, de producten die ik gemaakt heb en op welke manier dit proces op mij heeft ingewerkt. In hoofdstuk 4 ga ik kort in op de waarde van dit alles op de pedagogiek. Tot slot kom ik in de conclusie tot een antwoord op de onderzoeksvragen en geef ik in de discussie vanuit een kritische noot een vooruitblik naar een mogelijk vervolg van dit onderzoek.

Ik wens je veel leesplezier!

Hoofdstuk 1: De bomen

Voor het waarnemen en beschrijven van bomen ben ik zelf de natuur in gegaan en heb daarnaast de informatie aangevuld vanuit bestaande bronnen.

Uitgangspunt is de Goetheanistisch-fenomenologische manier van waarnemen. Ik heb, om me hierin te verdiepen, gesproken met fenomenoloog Wolter Bos. Voor het volledige verslag van deze ontmoeting verwijs ik naar hoofdstuk 2.3. Wolter rijkte mij de 4 basisstappen aan om je waarneming te structureren. De eerste twee stappen gaan over het waargenomen object. De laatste twee stappen gaan over de beleving en ingeving van de waarnemer ten aanzien van het waargenomen object.

De 4 stappen zijn als volgt:

1. Beschrijven tot in detail. Nuchter vaststellen en verzamelen van de feiten. Je ertoe zetten iets te zien wat je nog niet eerder hebt gezien.
2. Vergelijken en gestalte vorming. Vergelijkingen en verbanden leggen binnen het object, maar ook met vergelijkbare objecten of organismen.
3. De indruk op mij. Waarnemen van het gevoel en de beleving die de indruk van het bestudeerde op je heeft. Het gaat om het karakteriseren van hetgeen waargenomen is.
4. De essentie en kwaliteit. Deze stap is vrij individueel en lastig woorden aan te geven. Het kan ook een ingeving zijn van dat wat nu de bedoeling is dat er gebeurt.

Het fenomenologisch waarnemen van onder andere bomen is iets waar je je in moet scholen. Daar kun je je hele leven over doen en van daaruit beziën sta ik aan het begin van deze scholingsweg. Ik heb ervoor gekozen om de 4^e fenomenologische stap in een kunstzinnige verwerking te gieten.

1.1 De ruwe berk

(Bron 3)

Boom beschrijving

Er zijn veel berkensoorten. De meest voorkomende berkensoorten in Nederland zijn de ruwe berk en de papierberk. Omdat het hout dat ik bewerk van de ruwe berk afkomstig is, ga ik daar nu enkel op in.

De berk komt over heel het noordelijk halfrond voor. Hij stelt vrijwel geen eisen aan de grond. Waar hij het meest naar zijn zin heeft, is in de meer moerassige gebieden. De ruwe berk kan tot 30 meter hoog worden.³

De berk wortelt redelijk oppervlakkig. Toch waait hij niet snel om. Als dat gebeurt is hij rot of is de grond zodanig instabiel dat de boom zich niet vast kan houden.

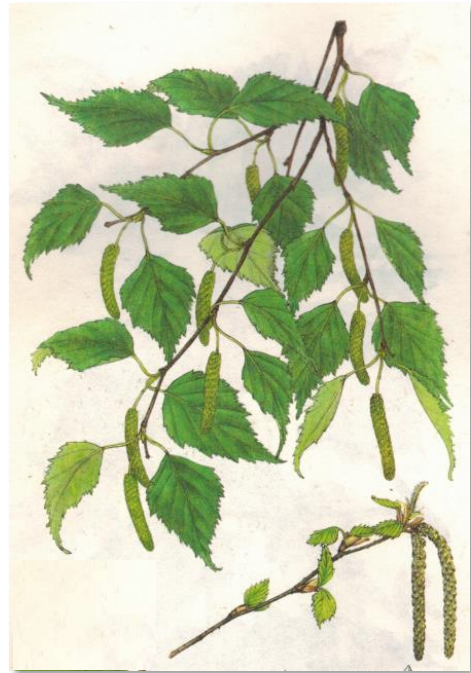
De stam van de berk is goed te herkennen aan zijn lichte, witte bast. Bij de ruwe berk wordt de gladde witte bast aan de onderkant van de stam afgewisseld door donkere ruwere stukken, waarvan de vorm over het algemeen langwerpig naar boven loopt. Hierdoor lijkt het alsof de stam aan de onderkant openbarst. De stam loopt vaak vrij recht omhoog vanaf de grond tot aan de top. Soms splitst de stam. Bij berken in hogere gebieden kronkelt de stam meer.

De takken van de berk zijn dicht bij de stam witachtig van kleur, en aan de uiteinden zijn ze vaak donkerder. Op sommige plekken zijn de takken een beetje koperkleurig. De takken dicht bij de stam groeien vaak horizontaal of steken schuin omhoog de lucht in. Veel takken zijn recht. Soms kronkelen ze wat. Aan het einde van de takken heeft de ruwe berk zijn twijgen hangen. Dat zijn lange dunne twijgen die flexibel zijn en eigenlijk heel fijn van structuur. Ze zijn donker van kleur en hebben soms ook die koperachtige gloed.

De bladeren van de ruwe berk zijn ruitvormig-eirond en hebben een regelmatig dubbel gezaagde rand. De basis van de bladeren is min of meer recht. De lengte varieert van 3 tot 7 cm.³ De steeltjes

zijn ongeveer de helft van de lengte van het blad en iets lichter van kleur. De bladeren zijn in de lente licht, frisgroen. In de zomer worden de bladeren iets donkerder groen en in de herfst kleuren de bladeren felgeel en vallen vrij vroeg. De onderkant van de bladeren is iets lichter van kleur dan de bovenkant. De nerf in het blad is goed zichtbaar, vooral aan de onderkant. De blaadjes bewegen samen met de hangende takken in de wind. Het kleinste briesje kan de blaadjes al in beweging brengen.

De ruwe berk bloeit van eind maart tot begin mei.² De boom vormt als bloeiwijze katjes. Mannelijke katjes zijn steeds hangend, vrouwelijke katjes staan aanvankelijk rechtop in de oksels van kleine schutblaadjes.³ In de loop van het rijpingsproces gaan de vrouwelijke katjes hangen. De vruchten van de ruwe berk zijn gevleugelde nootjes. De vruchtvleugels aan het nootje zijn twee tot driemaal zo breed als het nootje zelf. Het zaad van de boom is klein en waait gemakkelijk mee met de wind.

(Bron 1)

Het hout is fijn van structuur en laat zich gemakkelijk snijden. Het soortelijk gewicht van het hout is 660 kg per m³.⁹ Het hout is licht van kleur en het kernhout iets donkerder. Er is een rode gloed te bekennen in het hout. De jaarringen zijn niet duidelijk te onderscheiden. De geur is zacht en een beetje zoetig met een scherp randje. Het hout laat zich vrij gemakkelijk splijten. Het hout brandt goed. Als het hout droog is, is het vrij hard en stug. Berkenbossen zijn zeer gevoelig voor bosbranden door de licht ontvlambaarheid van de bast, zelfs als het nat is.

Vergelijking en gestaltevorming

De berk is misschien wel de boom in Europa die zich het best aanpast aan zijn omgeving. Hij is een pionier, een van de eerste bomen die groeit in gebieden waar nog niet zo veel andere planten groeien. In vergelijking met de eik en de linde is de berk erg open en luchtig. De uiteinden van de takken hangen. De meeste katjes (behalve de vrouwelijke katjes in het begin) hangen ook en de blaadjes in zekere zin ook. De twijgen en de blaadjes bewegen mee in de wind, net als het zaad en het stuifmeel. De stammen zijn vaak recht omhoog, maar in andere gebieden kunnen berkenstammen ook behoorlijk kronkelen. Toch blijft de stam een verticaal karakter houden, wat bij een eik bijvoorbeeld heel anders is. De takken die uit de stam voortkomen groeien horizontaal. De uiteinden van de takken verticaal en het verticale zie ik terug in de stam. De blaadjes zijn fijn behaard, net als de uiteinden van de takken. De vorm van de blaadjes zie je niet letterlijk terug in de boom zelf maar het heeft er wel iets van weg. Bij berkenstammen die liggen weg te rotten is vaak het hout van binnen snel weg en blijft de bast als laatste liggen. De meegaandheid van de uiteinden van de takken en de blaadjes zie je dus niet terug in de bast, waar veel betuline in terug te vinden is.¹ Betuline is een ontstekingsremmende en antibacteriële stof.

Silhouet ruwe berk (bron 1)

De indruk op mij

De berk komt op mij over als een boom die zich voegt en meebeweegt. Dit zie ik terug in het weinig eisen stellen aan de grondsoort, en in de uiteinden van de takken en de bladeren die met het kleinste briesje meebewegen in de wind. Toch laat de berk zich ook zeker niet zomaar omverblazen. Ook ziektekiemen hebben in de bast niks te zoeken. De boom komt mij licht en luchtig en speels over. Dit zie ik in de kroon waar je doorheen kunt kijken, de kleur van de bladeren en de kleur van de bast en het hout. Het zwart aan de onderkant van de boom ervaar ik als de tegenpool van het licht en de lucht. Het doet me aan de dood denken. Op mij komt de gestalte van de berk vrouwelijk over. Het is voor mij een sierlijk, zachtvaardig, voorwaardenscheppend en tegelijk speels, licht en luchtig karakter in het landschap. Ik zie in de berk de grote kwaliteit van het invoegen en tegelijk licht brengen.

Kunstzinnige verwerking

Luister voor de muzikale verwerking de opnames in de (digitale) bijlage.

Hieronder is mijn beeldende verwerking te zien.

1.2 De Hollandse linde

(Bron 8)

Boom beschrijving

De linde is een sterk met de mens verbonden boom die op veel manieren ook in de menselijke cultuur is verweven. Lindebomen zie je veel op dorpspleinen, bij boerderijen en in steden. Waarschijnlijk komt dat door de geur die veel mensen prettig vinden en de schaduwrijke kroon. Op het noordelijk halfrond leven een 40-tal lindesoorten.⁷ Lindes kruisen zich heel gemakkelijk, waardoor er veel hybride soorten zijn met verschillende kenmerken. Zo zijn ook de drie meest voorkomende lindesoorten in Nederland vaak een beetje verschillend van elkaar in kenmerken, afhankelijk van de plek en de omringende oudere bomen. In Nederland komen de zomerlinde, de winterlinde en de Hollandse linde van oorsprong voor. De Hollandse linde is de meest voorkomende soort in Nederland en is eigenlijk een kruising tussen de zomer- en de winterlinde.⁸ Omdat de Hollandse linde het meeste voorkomt in Nederland zal ik deze boom als voorbeeld nemen voor de verdere beschrijving.

De linde geeft de voorkeur aan een humus- en voedselrijke bodem. De boom kan heel oud worden. Er zijn lindebomen waarvan de geschatte leeftijd 800 jaar of meer is. De boom kan ongeveer 35 meter hoog worden. De kroon van de linde is rond of hartvormig en dicht bebladerd. Het wortelstelsel van de linde is vrij zwaar, breed, hartvormig, dicht en afhankelijk van de standplaats diepgeworteld.⁹

De stam van de linde is aanvankelijk groengrijs en vrij glad. Bij oudere bomen is de kleur donkergrijs en komen er lichte groeven in de bast. Opvallend bij de linde zijn de grote hoeveelheden rechte, jonge scheuten aan de voet van de boom en vaak ook hoger op de stam. De stam lost zodra de takken beginnen vrij snel op in de takken, die schuin omhoog groeien. De takken vertakken zich gelijkmatig en vormen samen meestal een ronde of hartvormige kroon. De twijgen van de

(Bron 6)

linde zijn olijfgroen en aan de top hebben ze een rode gloed. De knoppen hebben een rode kleur en zitten gelijkmatig verdeeld over de twijg.

De bladeren van de linde zijn hartvormig en aan beide zijden groen. De bladeren zijn tussen de 5 en 10 cm lang. De bladrand is scherp gezaagd met de puntjes van de karteltjes een beetje naar de bovenkant van het blad gericht. De steeltjes van de blaadjes zijn groen, glad en ongeveer 3 cm lang.⁶

De lindebloesem is een wit bloemetje met lichtgroene onderblaadjes. Ze zitten vast aan een takje, waarbij een deel van het steeltje onderdeel is van een langwerpige, lichtgroene blaadje. Het takje vertakt zich, waardoor er meerdere bloemetjes aan een takje zitten. De bloeitijd is juni-juli en er komen dan veel bijen, hommels en andere insecten op af. De zaden van de linde zijn eivormig en een beetje donzig. Naast dat de linde zich gemakkelijk uitzaait, is ze ook goed te stekken en vormen zich snel nieuwe wortels wanneer delen van de boom opnieuw geplant worden.

(Bron 1)

Het hout van de linde is vrij zacht, en licht van kleur. Het soortelijk gewicht is 550 kg per m³.⁹ Bij oude bomen is de stam vaak hol en binnenin verrot. Het lindehout ruikt licht zoetig, maar verliest vrij snel zijn geur. Het verschil in spint- en kernhout is niet te bekennen. De nerf is fijn en de draad vrij recht met af en toe een kruising. De jaarringen zijn nauwelijks te onderscheiden. Het is vrij eenvoudig om dwars op de draad te snijden. Om het hout goed af te werken heb je scherp gereedschap nodig, anders blijft het wollig.

Vergelijking en gestaltevorming

Wat opvalt bij de linde is dat het blad qua vorm overeenkomt met de kroon en met het wortelstelsel. De boom is vrij evenwichtig van structuur en gelijkmatig en vol. Heel anders dan bijvoorbeeld de den, waarbij de takken grillig alle kanten op gaan. De ronde vorm van de kroon, het ondoordringbare bladerdek en de takken die recht eindigen contrasteren met de berk, hoewel het hout en de zachtheid weer een beetje overeenkomen. Het zachte hout met de fijne structuur en de lichtheid contrasteert met het hout van de eik. Echter kunnen beide bomen diep wortelen, al is het wortelstelsel heel anders. De linde heeft geen pin maar een fijnmazig stelsel.

Silhouet linde (bron 1)

De indruk op mij

Bij mij roept de linde geborgenheid en omhulling op. Ook een gevuldheid van liefde en fijne structuur binnen in mij. Dat zie ik ook terug in de stam, waar ieder jaar na het snoeien gretig nieuwe scheuten opschieten. Ook de vorm van de kroon en het blad roepen dit in mij op. Iets gemoedelijks, hartelijks komt over mij heen als ik denk aan de structuur van de blaadjes en de zoetigheid van de bloemen. Ik moet ook aan water denken. Het hout neemt erg veel water in zich op, en ook het karakter vind ik

een beetje als water. Het beeld van een gezellige moederkloek komt in mij op. De boom komt op mij meer vrouwelijk dan mannelijk over.

Kunstzinnige verwerking

Luister voor de muzikale verwerking de opnames in de (digitale) bijlage.

Hieronder is mijn beeldende verwerking te zien.

1.3 De zomereik

(Bron 8)

Boom beschrijving

De zomereik is een inheemse boom, die over een zeer groot deel van de wereld voorkomt. Vooral in Europa komt de boom veel voor. De zomereik groeit op zonnige tot licht beschaduwde plaatsen, op droge tot vochtige, en zowel op voedselarme als voedselrijke en zure tot kalkhoudende grond.

Een vrijstaande boom heeft een brede, open tot dichte kroon. De boom kan 30 tot 40 meter hoog worden. De eik groeit langzaam en kan heel oud worden.⁴

De eik wortelt diep en heeft een penwortel. De penwortel kan zo lang worden als de boom hoog is. De horizontale wortels van de eik groeien vanuit de penwortel en strekken zich net als de kroon ver opzij uit.⁵

De stam van een oude eik is donkerbruin en ruw van structuur. Als een eik jong is heeft de boom een groen bruinige schors die glanst. Naarmate de boom ouder wordt, krijgt hij meer verticale groeven. De stam kan erg dik worden. De takken splitsen bij een boom die niet aan de onderkant gesnoeid is en die de ruimte krijgt snel af van de stam. De stam lost dan als het ware op in de takken. De takken zijn dicht bij de stam ook nog ruw van structuur en kunnen vrij dik zijn. Naar het einde van de takken toe wordt de structuur van de bast iets gladder en de kleur kan iets groeniger worden. De takken kronkelen. De twijgen van de boom zijn knokig gebouwd en hebben verdikkingen en kronkels. De uiteinden van de twijgen houden vaak op met een klein knobbeltje. Het blad van de zomereik is onregelmatig gelobd, met 3 tot 7 diepe bochtige insnijdingen en heeft een asymmetrische vorm van onder naar boven. Het blad is kaal en heeft zijn grootste breedte net boven het midden. De bladsteel is kort (1–9 mm); de bladvoet is hartvormig en aan beide zijden oor-vormig teruggebogen. De kleur van het blad is in de zomer donkergroen. In de lente is het lichter van kleur en kan het een rode gloed hebben.

(Bron 1)

De boom bloeit in de maand mei. Mannelijke bloemen hangen in slappe, bruingele katjes. Vrouwelijke bloemen in de oksels van de bovenste bladeren, staan op steeltjes en zijn bolvormig met donkerrode stempels. Na de bloei komen er eikels aan de boom van 2-3 cm lang. In de maanden september tot en met december vallen de eikels van de boom.⁵

Het hout is donker van kleur, vrij hard en stug. Het soortelijk gewicht van het hout is 710 kg per m³.⁹ Het splijten en snijden van het hout vraagt kracht. De geur is aarde-achtig. De nerf is tussen grof en fijn en de draad kronkelt. De mergstralen zijn vaak goed zichtbaar aan de kopse kant van het hout als dunne lichte naalden. Het hout brandt langzaam maar heet en er ontstaat een gloeiende massa.

Vergelijking en gestaltevorming

De eik is in vergelijking met veel andere bomen vrij breed. Dit is zeker zo bij een volgroeide boom die vrij staat en niet opgesnoeid is naar boven toe. Dan is vlak bij de grond de kroon al ongeveer op zijn breedste punt. Het soortelijk gewicht is ten opzichte van andere bomen erg hoog. De takken kronkelen. Dat zie ik terug in de bladrand, de draad van het hout, de vorm van de kroon en in de structuur van de bast aan de onderkant van de boom. De penwortel steekt echter recht naar beneden. Het hout van de boom is hard en stug. Die kwaliteit zie ik terug in het gewicht van het hout en de manier waarop de wind de takken beweegt. Enkel stevige wind kan de takken in beweging brengen. De bladeren bewegen nauwelijks los van elkaar in de wind. Enkel de bloeiwijze van de eik vind ik in karakter niet vergelijkbaar met het stugge. De katjes hangen en zijn vrij te bewegen. De blaadjes en eikels zitten in groepjes aan de takken. Anders dan bijvoorbeeld een beuk, waar de bladeren gelijkmatig verdeeld zijn.

Silhouet eik (bron 1)

De eik is in vergelijking tot de berk stug, hard en heeft meer horizontalen. De stam van de eik komt verticaal de grond uit, maar gaat dan als het ware meer horizontaal mee in de takken. De berk heeft dat heel anders. Ook de den is daar nauwelijks mee te vergelijken.

De indruk op mij

De eik komt op mij krachtig over. Met de eik valt niet te spotten. Iedere beweging en uitdrukking van hoe de eik is komt op mij over als een met kracht doordrongen, met weerstand uitzettende beweging. Met een kracht die langzaam doch gestaag is en niet te stoppen. Als ik aan een eik denk, dan voel ik me geaard, gedragen en sterk. Mijn aandacht richt zich, als ik de eik zou zijn, vanuit de aarde in het horizontale naar opzij en in mezelf rond draaiend. Als een zware rookwolk. Een knorrige oude eik.

Kunstzinnige verwerking

Luister voor de muzikale verwerking de opnames in de (digitale) bijlage.

Hieronder is mijn beeldende verwerking te zien.

1.4 De grove den

(Bron 11)

Boom beschrijving

De grove den komt veel voor in Europa, maar ook in andere continenten komt de boom voor. Met name in de koudere gebieden, zoals Scandinavië, gedijt de grove den goed. Ook in de bergen, tot 2000 meter hoogte, komt de den voor. De den kan heel oud worden. In Zweden staat een den van 400 jaar oud.¹⁰ Echter wordt de den in de bosbouw meestal gerooid wanneer hij 80 tot 120 jaar oud is.

De grove den is een pioniersoort, die goed groeit op voedselarme gronden, zoals droge zandgronden.¹¹

De grove den is een naaldboom die het hele jaar groen blijft. Jonge bomen hebben een kegelvormige kroon. Bij oudere bomen sterven de lage takken af en ontstaat een lange, kale stam met een meer schermvormige kroon.

De boom heeft een penwortel, waarmee hij uit de diepte water verwerft.¹⁰

Sommige dennen hebben een lange rechte stam en worden meer naar boven toe grillig van vorm. Andere dennen zijn al vanaf de grond grillig gevormd. De stam van de grove den is bij oude bomen ruw van structuur. De bast bestaat uit platen die er als het ware op liggen. De kleur van de stam aan de onderkant van de boom is donker. Meer boven aan de stam wordt de structuur fijner en gladder. Daarmee verandert ook de kleur, die boven lichter bruin is, soms met een rood oranje gloed.

De stam gaat over in de takken, die meer horizontaal tot schuin naar beneden of boven afbuigen. Soms loopt de stam

(Bron 1)

door en splitsen de takken af. Bij oude bomen die in een bos groeien is de stam vaak erg lang, zonder (levende) zijtakken en in de top gaat de stam dan geheel over in de takken. De takken kronkelen soms een beetje. De kroon van de boom vormt door zijn schermvorm een halfopen kroon. De twijgen zijn vrij recht en aan de bovenkant van de twijgen bevinden zich vaak knoppen, bloemen of dennenappels. De naalden zitten aan de uiteinden van de takken rondom de twijg verspreid.

De naalden van de den zijn halfcirkelvormig in doorsnede, stijf van structuur en vaak een beetje getordeerd rond de as. Ze zitten per 2 gebundeld, met de platte kant naar elkaar toe. De naalden zijn grijsgroen van kleur en zijn tussen de 3 en 7 cm lang. Ze blijven 2 tot 3 jaar aan de twijg zitten.¹¹

De bloemen van de boom zijn een soort kegelvormige scheuten. De mannelijke bloem bevindt zich aan de voet van de twijg en is geelachtig van kleur. De vrouwelijke scheuten bevinden zich aan de top van de twijg en zijn aan de onderkant groen en aan de bovenkant rood van kleur. De boom bloeit van eind mei tot begin juni.¹⁰

De vrucht van de den is in de vorm van een dennenappel. Hij is kegelvormig en naar het uiteinde toe rond of een beetje spits. De dennenappel is eerst groen en wordt later bruin bij rijpheid. De appel bestaat uit rond de as gevouwen schubben die zich openen als de zaden rijp zijn. Tussen de schubben bevinden zich de zaden die meestal zwart zijn en ongeveer 4-5 mm groot. De zaden zitten vast aan een soort vleugel, die ongeveer 3 keer zo lang is als het zaadje.¹⁰

Het hout van de grove den is goed bewerkbaar en sterk, waardoor er zeer veel toepassingen zijn in de bouw. Het soortelijk gewicht van het hout is ongeveer 480 kg per m³.⁹ De jaarringen van de den zijn goed zichtbaar en er is een groot verschil in winter- en zomerhout. Er is een duidelijke tekening in het hout en een gelijkmatige afwisseling tussen donkere oranje hardere lijnen en zachter wittig hout. De draad van het hout is lang en de nerf vrij grof. Het hout bevat veel hars en heeft een sterke, doordringende geur. Ook wanneer het hout oud is kan er bij het bewerken nog een sterke geur vrij komen. Er zijn geen mergstralen zichtbaar en er is een duidelijk verschil te zien tussen spint- en kernhout.

Vergelijking en gestaltevorming

De uiteinden van de takken buigen vaak omhoog. Maar de takken als geheel hangen vaak een beetje naar beneden. De naalden en het feit dat ze niet met de seizoenen als bladeren van loofbomen vallen hebben iets stijfs en stugs. Dat zie ik ook terug in de gestalte van de boom, die aan de onderkant recht is en boven grillig. Waarbij het horizontale, wat in de stam en de wortel minder voorkomt, wel gebeurt. Van de 4 bomen, die ik in dit werkstuk beschrijf, is de den de boom met het laagste soortelijke gewicht. Ook de boom die het meest recht is, zowel in de gestalte als de naalden. Toch in de kroon doet de boom iets dat een beetje vergelijkbaar is met de eik. De grillige beweging opzij is weer minder naaldboomachtig, maar is bijna iets wat een loofboom zou doen. Het starre van het niet meedoen met de seizoenen en van de gestalte onder aan de boom is in de kroon een beetje minder aanwezig. Wat ook vergelijkbaar is met de eik is de penwortel. De rood oranje gloed aan de bovenkant van de stam zie je terug in de vrouwelijke bloeiwijze van de boom.

Silhouet grove den (bron 1)

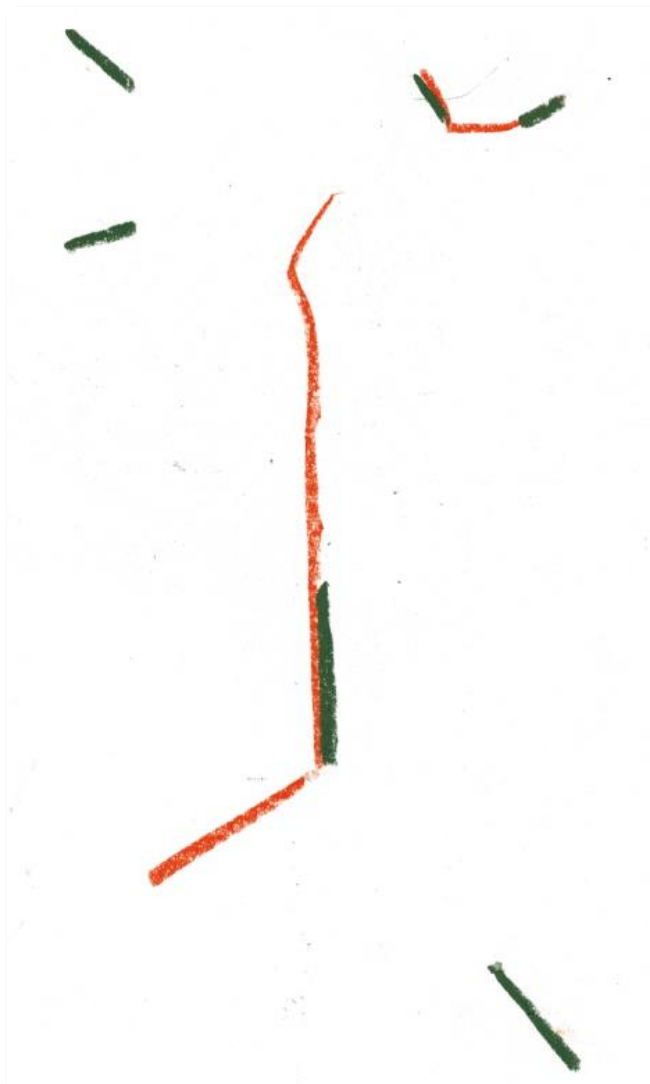
De indruk op mij

De grove den heeft op mij een ruimtelijke, ademende en tegelijk statige en verstilde indruk. De geur werkt op mij openend en voel ik in mijn longen en keelgebied. Ook de vorm van de boom vind ik een ademende vorm. De boom vind ik een zuiverende beweging maken in mij en in de lucht. Open. Tijdloos. De boom heeft voor mij iets aards en tegelijk heel luchtig. De rechte vorm van de stam en de grove structuur van het hout doen mij toch ook kordaat aan.

Kunstzinnige verwerking

Luister voor de muzikale verwerking de opnames in de (digitale) bijlage.

Hieronder is mijn beeldende verwerking te zien.

Hoofdstuk 2: Ontmoetingen en literatuur

Hoofdstuk 2 is een samenstelling in chronologische volgorde van alle input die ik gedurende dit project heb gehad van andere mensen.

Ieder onderdeel heeft een eigen paragraaf. Ik spreek in de paragraaftitels onder andere over ontmoetingen, gesprekken en interviews. Hiermee wil ik zeggen:

- Ontmoeting is een verslag van een complete ontmoeting.
- Gesprek is een uitwerking van conversaties die ik gehad heb met een persoon.
- Interview is de uitwerking van vragen met de bijbehorende antwoorden.

De overige titels spreken voor zich.

Mocht je niet geïnteresseerd zijn in de chronologische volgorde, dan kun je in onderstaand overzicht te rade gaan.

Verdiepende input en achtergrond over het onderwerp:

2.2 Ontmoeting met Rob van Asch	20
2.3 Gesprek met Wolter Bos	22
2.7 Ontmoeting met Manfred Bleffert	25
2.10 Ontmoeting met Stephan Roth	31
2.11 Interview met Fenneken Francken	33
2.12 Artikel over het luisteren door Heinz Buddemeier	36

Verbredende input:

2.1 Deelname aan een werkdag over natuurwezens	19
2.4 Gesprek met Erik Mak	23
2.5 Concertbezoek Weidler kwartet	24
2.6 Ontmoeting met Dick Verbeeck	24
2.8 Ontmoeting met Christoph Westpfahl	29
2.9 Concertbezoek Ensembles Campanula Circle	30

2.1 Deelname aan een werkdag over natuurwezens

Driebergen, 16 oktober 2022

Deze dag werd geleid door Vincent de Vries, musicus en beeldend therapeut.

Hoewel natuurwezens buiten mijn onderzoeksgebied vallen, was ik toch zeer benieuwd naar deze manier van waarnemen van de natuur.

De vraag stond deze dag centraal hoe we onszelf konden voorbereiden om de ontmoeting met natuurwezens aan te gaan. Als wij goed voorbereid, opgeruimd en in balans zijn, kunnen de natuurwezens gemakkelijker met ons in contact komen en wij met hen. Tijdens de werkdag hebben we veel gezongen, zowel binnen als buiten. We hebben de vocalen beter leren kennen in hun kwaliteit en werking door lopen in de ruimte, gebaren en bewegingen uit onder andere de euritmie. Dit versterkten we door verbinding te leggen met kleuren- en planetenkwaliteiten. We probeerden op die manier verbinding te maken met de scheppende krachten in de klanken, die ook werken in boomgestalten. Na de innerlijke voorbereiding in de ochtend zijn we naar buiten gegaan om wat er in de natuur leeft te ontmoeten. Daar hebben we contact gemaakt met de natuur en ons geprobeerd open te stellen voor de natuurwezens. We hebben geoefend te zien en te voelen en boomwezens bevraagd wat we voor ze konden doen.

2.2 Ontmoeting met Rob van Asch

Rotterdam, 27 oktober 2022

In de tuin, bij de hoek van een flat, trof ik Rob. Ik werd hartelijk welkom geheten en er werd me thee aangeboden. Ik heb Rob verteld over mijn onderzoek en mijn vragen. Daarna hebben we gesproken en heeft Rob mij een deel van zijn werk en zijn werkplaats laten zien. Ik was in eerste instantie benieuwd naar wie Rob is en hoe zijn weg geweest is met het hout. Wat is zijn drijfveer om dit te doen?

Rob is van oorsprong basisschoolleraar. Het fulltime werk voor de klas was echter niet helemaal aan hem besteed en hij ging zich meer bezighouden met muziek en vaktherapie. Rob heeft de opleiding docent muziek gevolgd op Helicon. Deze opleiding is uitgegroeid tot de opleiding zoals die nu is in Leiden, maar toen zag hij er nog totaal anders uit. Op de opleiding hield Rob zich vooral bezig met Choroï instrumenten, lier en Werbeck zang. Het was hier waar hij via Fenneken Francken, die toentertijd zijdelings bij de opleiding betrokken was, in aanraking kwam met intuïtieve improvisaties met gebruik van Bleffert instrumenten. Handgemaakte instrumenten waarbij de menselijke arbeid en de klank van het materiaal zelf ertoe doet. Rob is toen, samen met de andere mensen van zijn studie, naar een seminar geweest, waarbij alle mensen die zich interesseerden in deze impuls van musiceren aanwezig waren. Zoals Manfred Bleffert, Pär Ahlbom en Fenneken. Dit inspireerde Rob enorm en hij is zelf met het hout aan de slag gegaan.

Eerst vooral voor zichzelf. Talloze houtjes heeft hij gesneden. Hij leerde de houtsoorten kennen. Steeds beter en beter en ook nu nog, als hij echt in de beleving duikt, is er voor hem nog oneindig veel te ontdekken. Soms sneed hij een maand lang dezelfde houtsoort. Rob is, zoals hij zelf zegt, muzikant en het hout mag meedoen. Dat zegt hij zo, omdat hij anders het gevoel heeft dat het hout hem overneemt. Het hout wil zingen volgens hem en daar heeft het hout de mens bij nodig. Hoewel de impuls van deze manier van instrumenten maken bij Manfred Bleffert ligt, is voor Rob vooral Pär

Ahlbom een grote inspiratiebron gebleven. Het spelelement spreekt hem aan. Wanneer Rob de houten bespeelt doet hij dit altijd vanuit de beweging. “De lucht moet meedoen”, zegt hij.

Voor Rob is de basis van het werken met hout de handhoutjes, die hij heel veel gesneden heeft. Met het hout in je hand en het mes dat zijn weg zoekt in het hout kun je het hout het beste leren kennen. Over de manier van snijden is zijn gezegde; “ik snij niet, nee, ‘het’ snijdt”. Het is een gesprek tussen mens en hout, met het mes als bemiddelaar.

Rob heeft ook van heel veel verschillende houtsoorten windharpjes gemaakt. Kleine houtjes, opgehangen met linnen (linnen is slijtvast) aan een stokje. Daarnaast ook grote klankhouten, die je kunt bespelen op je knieën. Deze kniexylofoons bestaan meestal uit een stuk of 5 houten van één houtsoort, veelal pentatonisch gestemd. Voor groepen heeft Rob veel kleinere sets kniexylofoons gemaakt, bestaande uit 2 houten. Als grootste klankhout variant zijn er de zogenaamde klokken. Dit is een hout dat hangt en gespeeld wordt met een losse klopper. Wanneer je veel van deze klokken hebt en ze naast elkaar ophangt, zijn er onder andere heel mooie dingen mee te doen met groepen.

Voor Rob is houtsnijden niet enkel houtjes snijden. Het gesprek met het hout is helend voor hem en, zoals hij zegt, heeft zowel het hout als hijzelf er baat bij. De mens heeft zijn leven een dwaalweg te gaan, waarin hij gedurende zijn leven ‘heler’ wordt. Het hout heeft Rob hierbij geholpen en doet dat nog steeds. Volgens Rob zijn we vergeten wat hout werkelijk is. Eveneens zijn we vergeten wat wind is, vuur is, maar ook wat water en aarde is. Door je onbevangen en open met deze krachten te verbinden kom je dicht bij jezelf en in contact met je omgeving.

Bij mijn werk viel het Rob op dat ik veel ronde vormen in het hout had. Hij raadde me aan om ook eens wat meer rechte vormen te proberen, wat ook terug te horen is in de klank. Ook raadde hij me aan om het onderwerp wat minder vanuit mijn hoofd te benaderen en meer de beleving met het hout aan te gaan. Dat wat je beleeft wanneer je je verbindt met het hout en de ervaring is volgens hem onbeschrijfelijk. Hoewel hij erg blij was met een jong iemand die geïnteresseerd was in zijn werk, drukte hij mij op mijn hart vooral mijn eigen weg te gaan. Zelf de ontmoeting met het hout aan te gaan en te zien waar mij dat brengt.

2.3 Gesprek met Wolter Bos

Amsterdam, 6 november 2022

Wolter Bos had al op vroege leeftijd veel interesse in de natuur. Daarom is hij biologie gaan studeren. Hij is toen al snel in aanraking gekomen met antroposofie en heeft een cursus gevolgd in Goetheanistisch-fenomenologisch waarnemen bij Jochen Bockemühl in Zwitserland. Wolter is via zijn vak en de fenomenologie bij de vrijeschool terechtgekomen. Lange tijd gaf hij les op het Rudolf Steiner College te Haarlem. Inmiddels is hij gepensioneerd. Ik bezocht Wolter in zijn appartement in Amsterdam om met hem te spreken over het fenomenologisch waarnemen van bomen.

Daar ik een totaalbeeld van de bomen wilde schetsen, was ik op zoek naar manieren om mijn waarneming van de bomen te ordenen. Ook was ik op zoek naar een manier om zowel mijn eigen beleving mee te kunnen nemen en tegelijk objectief te beschrijven wat ik waarneem.

Wolter vroeg me of ik de waarnemingen die ik al had van de bomen had opgeschreven. Het antwoord was nee. Hij vroeg me om uit mijn herinnering een boom te beschrijven. Ik nam de berk en beschreef hem zo goed mogelijk. Ik begon bij de stam en kwam uit bij de blaadjes en de takken die bij een ruwe berk zo mooi naar beneden hangen. Toen ik zo'n beetje klaar was met beschrijven vroeg Wolter; "maar hoe zijn die takken die hangen dan aan de stam bevestigd?". Daar had ik geen beeld van. Zo kwamen we op het belang van de dingen die je ziet bewust te zien. Volgens Wolter is er iedere keer als je naar een boom kijkt weer iets nieuws te ontdekken. En het is, als je fenomenologisch waar wilt nemen, heel belangrijk dat je jezelf daartoe zet.

Als we normaal gesproken waarnemen, lopen onze concrete waarneming en onze beleving vaak door elkaar. De reguliere wetenschap richt zich graag enkel op de feitelijke meetbare waarneming van het object dat bestudeerd wordt. Daar wordt de menselijke beleving als niet interessant of bruikbaar weggezet. Dan ontstaat er een verhouding van ik en de wereld buiten mij. In de Goetheanistische fenomenologie wordt geprobeerd juist de mens die zijn buitenwereld waarneemt bij het geheel te betrekken. Wanneer we normaal gesproken waarnemen valt vaak de waarneming en de beleving samen. In de fenomenologie wordt de beleving niet weggelaten, maar bewust waargenomen en onderscheiden van de meetbare waarneming. Op die manier probeert men tot een volledig beeld te komen van de werkelijkheid, waar de mens een onderdeel van is.

Er zijn 4 stappen die je kan volgen in je waarneming.

1. Beschrijven tot in detail, ook waar je niet naar op zoek bent. Nuchter vaststellen en verzamelen van de feiten. Je ertoe zetten iets te zien wat je nog niet eerder hebt gezien.
2. Vergelijken en gestalte vorming. Vergelijkingen en verbanden leggen binnen het object, maar ook met vergelijkbare objecten of organismen. Bijvoorbeeld: De takken van de berk hangen. Wat hangt er nog meer aan een berk? Hoe komt de vorm van het blad overeen met de rest? Ook hoort hierbij het verbanden leggen in de tijd. Wanneer je bijvoorbeeld een boom door het jaar heen waarneemt en van alle momenten in het jaar je waarneming documenteert, dan kun je die ook weer naast elkaar leggen en zo de tijdsloop van de boom zien.
3. Waarnemen van het gevoel en de beleving die de indruk van het bestudeerde op je heeft. Het gaat om het karakteriseren van hetgeen waargenomen is. Het is goed om alles wat je karakteriseert weer terug te koppelen naar de concrete waarneming. Waar komt dit gevoel vandaan? Bij welk onderdeel beleef ik dit het sterkst? Kloppen de woorden die ik aan mijn gevoel heb gegeven? Hoort dit echt bij de boom of is het mijn sympathie of antipathie?

4. De essentie en kwaliteit. Deze stap is vrij individueel en lastig woorden aan te geven. Het kan ook een ingeving zijn van dat wat nu de bedoeling is dat er gebeurt. Wat je in deze stap beleeft is iets waar je gemakkelijk zelf invulling aan geeft. Volgens Wolter is dit iets wat je voor lief moet nemen. Innerlijke tegenwerkingen en twijfel komen heel vaak op. Dat hoort erbij en je moet voor lief nemen dat er allerlei mogelijkheden zijn om uit te glijden. Je moet ervoor uitkijken, dat als je het gevoel hebt 'in contact' te zijn, je jezelf niet tot iets bijzonders maakt, van 'Kijk mij eens!'.¹³

De stappen 1 en 2 zijn actief, 3 en 4 passief. Bij de eerste twee stappen moet je jezelf ertoe zetten je omgeving echt te zien. Bij de laatste twee stappen luister je als het ware naar wat er in jezelf als respons terugkomt.

De fenomenologie heeft Wolter heel erg veel gebracht. De verbinding die je krijgt met de natuur door het open en aandachtig waarnemen is hem waardevol. Je ontwikkelt een levend denken, dat een scholingsweg op zich is.

2.4 Gesprek met Erik Mak

Laren, 5 november 2022

Erik Mak is boomverzorger van beroep. Ik was benieuwd naar de manier waarop hij met bomen werkt en hoe hij ze ziet. Daarnaast hebben we samen een beeld proberen te schetsen van de berk, de den, de eik en de linde. Dit deel van het gesprek heb ik verwerkt in mijn eigen beschrijvingen van de bomen.

Erik kijkt vanuit zijn beroep voornamelijk naar de vitaliteit van een boom. Dat ziet hij bijvoorbeeld aan de blaadjes. Zijn het grote blaadjes, kleine blaadjes, grote of kleine scheuten. Ook kijkt hij naar de hoeveelheid dood hout, of de bast intact is, maar ook naar de gehele gestalte. Erik kan, door zijn vele ervaring in het bomen observeren, bij wijze van spreken van een kilometer afstand zien aan een boom of hij het naar zijn zin heeft of niet. Natuurlijk is hierbij kennis van hoe de bomen normaal groeien op zijn plek. Vaak is er voor een boomverzorger helaas niet heel veel aan te doen als een boom het echt niet naar zijn zin heeft. Als een boom bijvoorbeeld ziek is door een plaag van insecten of een schimmel, dan is de oorzaak daarvan moeilijk in een keer aan te pakken. Dat komt voort uit de gehele balans in de omgeving. Bij veel bomen die er niet goed aan toe zijn ligt de oorzaak in de grond. De omgeving is dan eenvoudig niet zoals de boom dat het liefste heeft en daardoor heeft hij moeite zichzelf op de been te houden. Zo kan de bodem te nat, te droog of te vast zijn, of de soort grond voldoet niet aan wat de boom nodig heeft. De kwaliteit van bijvoorbeeld niet goed verzorgde oude landbouwgrond kan dermate slecht zijn dat er helemaal niks meer wil groeien zonder bergen kunstmest. De grond opnieuw leven inblazen kan, maar vraagt veel werk.

2.5 Concertbezoek Weidler kwartet

Zeist, 6 november 2022

Het Weidler Kwartet ontleent zijn naam aan de eigenzinnige Neurenbergse vioolbouwers Karl en Hartmut Weidler, die door enkele veranderingen in de constructie en door het gebruik van andere houtsoorten nieuwe mogelijkheden tot stand brachten voor het strijkkwartet.

Tijdens dit concert werd, naast een verscheidenheid aan klassieke werken, een vrije improvisatie ten gehore gebracht. Ook waren alle instrumenten los van elkaar te horen, waardoor het verschil in klank van de verschillende bomen goed hoorbaar was. De 1^e viool was gemaakt van esdoornhout, de 2^e viool van kersenhout, de altviool van berkenhout en een cello was gemaakt van essenhout en dennenhout. Het meest inspirerend voor mij waren de improvisatie en de presentatie van de instrumenten. Deze instrumenten vind ik iets minder geschikt voor deze muziek.

Graag wilde ik nog spreken met Kees van Paassen (1^e violist van het kwartet), daar hij veel weet over klanken van hout en onder andere in relatie tot de planeten kwaliteiten. Helaas is dat niet gelukt binnen het bereik van deze scriptie.

2.6 Ontmoeting met Dick Verbeeck

Utrecht, 13 november 2022

Ik ontmoette Dick bij de het concert van het Weidler kwartet, waarna we een afspraak hadden gemaakt om het te hebben over klankhout. Dick is muziektherapeut van beroep, maar is ook lange tijd bij Manfred Bleffert geweest en heeft met name het handwerk van het maken van de instrumenten bij hem opgepakt. Nu maakt Dick nog geregeld ijzeren instrumenten op de manier waarop Manfred dat deed. Echter heeft hij ook in het verleden veel met hout gedaan. Hij heeft gestemde houten xylofoons gemaakt en ook ongestemde kniehouten, zoals ik die maak van allerlei houtsoorten. Deze door hem gemaakte instrumenten heb ik bij hem kunnen beluisteren. Ook hebben we samen naar mijn, tot dan toe gemaakte, houten gekeken en geluisterd en een beetje vergeleken met die van hem. Onder andere gaf hij handige praktische tips over welke verhoudingen goed klinken. Ook gaf hij aan dat wanneer je een goede indruk wilt krijgen van een houtsoort, het heel fijn is om meerdere houten van dezelfde houtsoort te hebben van verschillende toonhoogte en om er dan met meerdere mensen naar te luisteren. Daarnaast hebben we gesproken over muziek, luidsprekers in relatie tot levende klanken en zijn eigen praktijk met de muziek en het hout in de gehandicaptenzorg. Ook vertelde hij over workshops die hij gegeven heeft aan scholen, waar hij met het maken van klankhout aan de slag is gegaan. Het was voor mij waardevol om een mede instrumentenmaker te ontmoeten.

2.7 Ontmoeting met Manfred Bleffert

Freiburg im Breisgau, 15 november 2022

Manfred Bleffert is geboren in Altenahr, in het jaar 1950. Hij is een breed ontwikkelde kunstenaar, van oorsprong beeldhouwer, die zich met name in de muziek diepgaand heeft verdiept op een heel eigen en een voor mij en vele anderen, inspirerende wijze. Toen Manfred 18 jaar was, in 1968, maakte hij in Altenahr met grote groepen jonge mensen tijdens het Sint-Jans feest muziek met eenvoudig door hem bewerkte boomstammen. Er ontstonden grote improvisaties daar in de bossen en tussen de rotsen, buiten onder de sterrenhemel. Zij probeerden de ritmen uit het hout zelf te laten ontstaan. Een groot voorbeeld in die tijd voor Manfred was de grote componist Karl Heinz Stockhausen. Hij was uitgenodigd bij deze muziekfeesten, wilde graag komen, maar kon helaas niet, omdat hij net in Japan zat. Hij was echter zeer geïnteresseerd in deze experimenten. Deze muzikale happenings buiten in de natuur waren machtige gebeurtenissen. Het bos en de sterren leken mee te doen. Deze ervaringen werden voor Manfred het begin om zich objectief en Goetheanistisch-fenomenologisch voor de bomen en het hout te gaan interesseren. Hij voelde quasi de vraag van de bomen zelf: interesseer je voor ons, wat is ons geheim, wij willen gekend zijn.

Tijdens de opleiding hebben wij twee keer met alle studenten een week de Plastisch-Musikalische Arbeitsstätte van Manfred Bleffert bezocht in Altenahr. Die keren stond het smeden van ijzeren klankstaven centraal. We hebben ook eerste stapjes gezet in het concrete onderzoek van klankfenomenen. En, zoals altijd bij Manfred, dit alles ingebed in een alomvattende kijk op de muziekgeschiedenis in verband met de ontwikkeling van de mens.

Dit keer ging ik alleen op weg, nu naar Freiburg im Breisgau. – Door de overstroming van de Ahr in juli 2021 zijn het atelier, het woonhuis, alle instrumenten en beeldhouwwerken en 3000 teksten en grafische werken verdwenen in de rivier. Manfred en zijn vrouw zijn toen noodgedwongen verhuisd naar een klein appartement in Freiburg. – Ik wilde hem mijn pogingen om ongestemde kniexylofoons te bouwen laten zien, benieuwd naar zijn feedback. Onze ontmoeting bestond uit twee delen. Eerst heeft hij verteld rondom het thema 'hout'. Vervolgens hebben we samen mijn hout bekeken, bespeeld en daar nog verder over gesproken.

Beknorte samenvatting van het verhaal van Manfred

In vroeger tijden was de zangimpuls in de muziek heel groot en hadden de instrumenten nog veel minder invloed. De impuls van de zang komt in de 12^e tot 15^e eeuw als het ware tot een hoogtepunt. Daarnaast worden, vanaf de 15^e eeuw, de instrumenten steeds belangrijker in de muziek. In de 20^e en 21^e eeuw is de instrumentale impuls zelfs zeer dominant aanwezig. In de 20^e eeuw, op het hoogtepunt van de instrumentale muziek, doet de luidspreker in de kunstmuziek zijn intrede. De elektronische muziek is een feit. Met de luidspreker komt er een andere laag in de instrumentale impuls. Nu dienen nieuwe vragen zich aan. Bij geluid uit de luidspreker klinkt geen natuurlijke materie meer. We kunnen ons nu af gaan vragen wat het wezen van de toon, wat het wezen van de klank, eigenlijk is. Van hieruit kunnen we onszelf bijvoorbeeld de vraag stellen, op welke manier het wezen van het hout als op zichzelf staande klank een rol heeft gespeeld in de Europese muziekgeschiedenis. Dit zien we als eerste snel na de dood van Bach. Het hout wordt dan in de Franse muziek gebruikt om de dodendans uit te drukken. Daar klinkt het hout in de westerse muziek voor het eerst zelf als xylofoon. In de ontwikkeling van de instrumentale orkesten heeft het slagwerk heel langzaam zijn intrede gedaan en wordt het steeds rijker vertegenwoordigd. Het is alsof het slagwerk vanaf onderen erbij komt. Het is vergelijkbaar met een boom, waar vanuit de wortelkrachten iets in de kroon duidelijk wordt, wat anders enkel in de aarde verborgen was. De slaginstrumenten halen iets diep uit de aarde naar boven, maar eigenlijk ook uit de diepte van de

mensen. Bij een compositie van Stockhausen met enkel slagwerk einde jaren zestig, beleefde Manfred met het hout geen dodendans, maar juist een sterke levensdans. Alsof er iets geboren wilde worden.

Hoewel Manfred in een tijd geboren is waar oude muziek alomtegenwoordig was, heeft hij altijd sterk het gevoel gehad dat hij geboren is voor de nieuwe muziek. Manfred interesseerde zich sterk voor de elektronische muziek. Wat hem daarin aansprak was dat je niet meer gebonden bent aan de, zoals hij dat noemt, door de geestelijke wereld aan de mens geschonken klankzuilen van de klassieke instrumenten, maar dat de mens zich met de luidspreker als het ware horizontaal tussen de zuilen in, vrij muzikaal kan bewegen. In het muzikale worden we met de elektronische muziek echter geconfronteerd met de dood. Dit heeft Manfred sterk ervaren toen hij zelf actief muziek maakte met elektronica. Hij heeft daarom een beslissing genomen om zich enkel met de levende muziek bezig te houden en zich te interesseren voor wat in de materie zelf leeft. Muziek die bijdraagt aan de opbouwkrachten en niet aan de afbraak van de aarde. Hij stelde de vraag van nieuwe klankwerelden daarom aan de aarde zelf. Het was voor hem nodig om zijn elektronische werk neer te leggen om zijn eigen weg te kunnen gaan.

Verschillende klankwerelden van de aarde heeft Manfred onderzocht. Het hout staat sterk in verbinding met het metaal als tegenpolen van elkaar. Dit wordt duidelijk uit het volgende:

De ziel van de aarde ademt in en uit door het jaar heen. Van dit in- en uitademen in de seizoenen zijn het hout en de metalen een uitdrukking. Van Maria Lichtmis, via Pasen en Pinksteren naar Sint Jan, ademt de ziel van de aarde uit. Dat is de wereld van het hout. Van de zomer, via Michaël en advent naar Kerstmis, ademt de aarde haar ziel in, zij komt bij zichzelf, zij komt tot zichzelf. Dat is de wereld van de metalen. De metalen raken ons diep in ons gevoel, wij merken dat we een innerlijke wereld hebben. We worden stil en de kosmos spreekt in ons eigen innerlijk.

Door het bewerken en door het spelen, het laten klinken van het hout, verbindt de mens zich met de wereld naar buiten toe. Als tegen het einde van de winter in februari, vanaf Maria lichtmis, via de lente de ziel van de aarde uitademt in de wereld van licht en warmte in de zomer, maakt het innerlijk van de mens deze weg mee. Ook de mens wordt meegenomen naar licht en warmte toe, reikt met zijn ziel in de zomer naar de grote kosmos buiten hem.

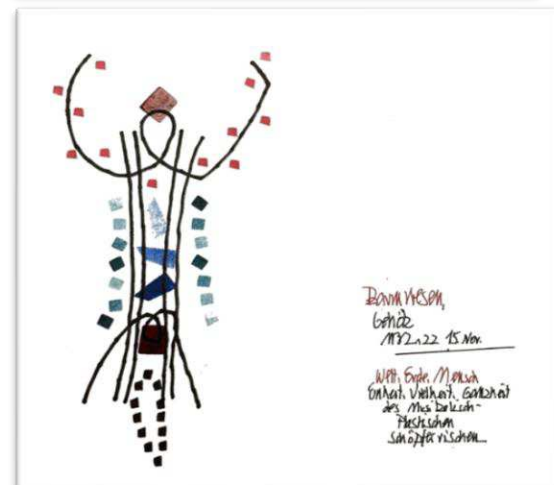
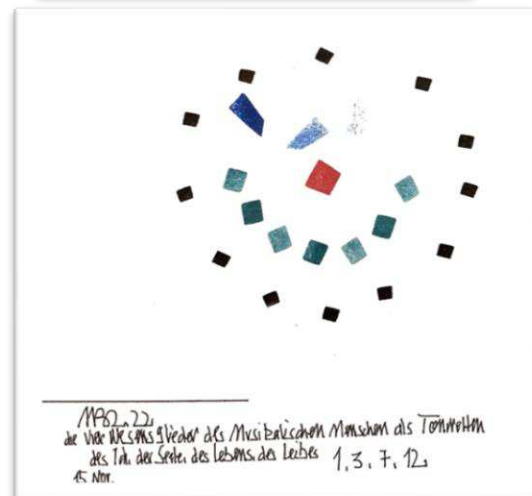
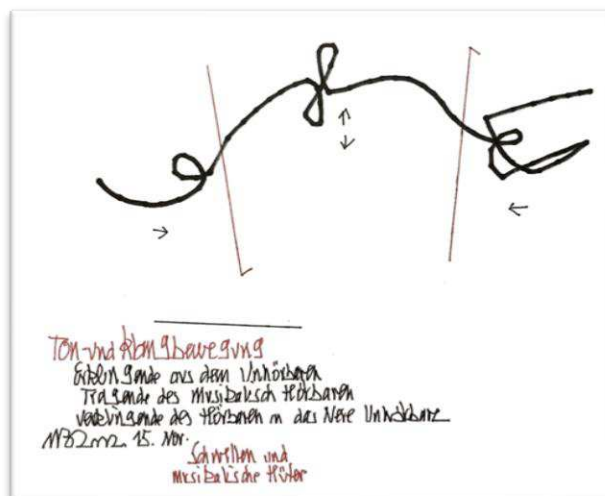
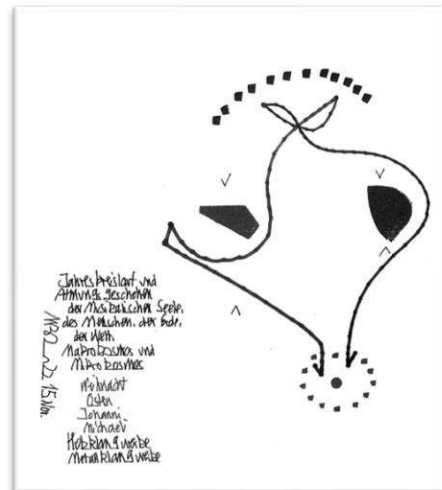
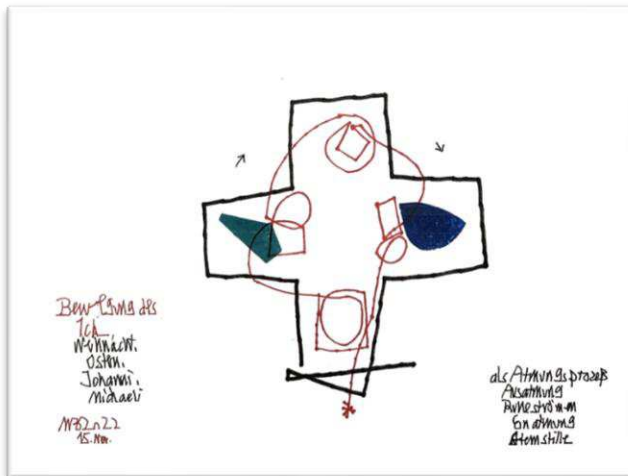
Door het omgaan met de metalen en het laten klinken van de metalen komt de kosmos, of, in andere woorden, de geestelijke wereld, naar de mensen toe. Zij komt tot leven in het innerlijk van de mens.

Onderstaand toon ik een selectie van tekeningen die Manfred gemaakt heeft en tijdens het gesprek heeft laten zien en toegelicht. Ik vat het heel beknopt samen. De manier hoe hij hierover vertelde was heel rijk. Ieder detail van het beeld heeft een diepe betekenis. Ik acht mijzelf nog niet in staat dit alles omvattend hier te beschrijven en de draagwijdte ervan te laten zien. Ik ga nu niet verder dan mee te delen wat ik er direct van heb opgestoken in verband met het onderwerp van mijn onderzoek.

Het ging over het 'ik' van de mens, dat je als eenledig kunt beschouwen en dat zich begeeft door het muzikale, zonder zichzelf te verliezen. Het 'ik' neemt waar en bedient zich van de drieledigheid, de vierledigheid, de zevenledigheid en de twaalfledigheid. De drieledigheid in de muziek heeft betrekking op ritme, harmonie en melodie. De vierledigheid zien we in toonhoogte, toonduur, toonsterkte en klankkleur. De zevenledigheid is in de muziek onder andere in de diatonische toonladders terug te vinden. En de twaalfledigheid in de twaalf chromatische tonen. De twaalf tonen worden in verband gebracht met de fysieke, zintuiglijke wereld. In de eerste twee afbeeldingen worden het hout en het metaal afgebeeld met de twee gekleurde vakken. De kringloop er omheen is

die van het jaar (tekening 1) en waar en hoe we de twaalf tonen ontmoeten als mens en weer terugkomen bij onszelf (tekening 2). Ook sprak Manfred over de drie gebieden waar we de muziek beleven. Namelijk voor het verschijnen van de toon, wanneer de toon klinkt en de naklank, wanneer de toon over de grens van het hoorbare verdwijnt (tekening 3). In tekening 4, 5 en 6 worden nog verdere samenhangen tussen muzikale elementen uitgedrukt en de relatie tot de mens en andere elementen.

Wat me duidelijk werd, is dat niks er voor niks is, alles met elkaar verband houdt en alles in het muzikale en de natuur terug te vinden is.

Mijn eigen klankhouten bij Manfred

Ik heb Manfred mijn klankhouten laten zien en laten horen. We waren met z'n vieren en we hebben toen ook met 4 mensen tegelijk het hout bespeeld. Aan de hand van het hout en enkele vragen van mij heeft Manfred uitvoerig verteld en enkele ideeën die in hem op kwamen gedeeld. Onder andere ging het over de vraag of het hout nog leeft, daar de klank zo levend is en het stuk hout, los van de boom, continu nog resoneert met zijn omgeving, met het vocht in de lucht bijvoorbeeld. Je kunt je afvragen of planten en dieren de dood eigenlijk wel kennen. Of zij niet altijd in de kringloop van op- en afbouw betrokken blijven. Is de mens dan de enige die de dood kent in zijn bewustzijn? Teruggrijpend op het verhaal dat hij verteld had kwam hij erop dat, vanuit de vierledigheid van toonhoogte, toonduur, toonsterkte en klankkleur, het laatste het moeilijkst is om terug te vinden in houten instrumenten van dezelfde houtsoort. In het hout zou je misschien de 3 kwaliteiten van klankkleur kunnen onderzoeken en kunnen vinden wanneer van drie houten een hout kurkdroog is, een hout lucht gedroogd en een hout volgezogen met water. En wat zou het voor invloed hebben op de klank wanneer je het hout in olie drenkt? De verschillende houtsoorten zijn ten opzichte van elkaar al heel divers in klankkleur. Heel anders dan in de wereld van de metalen waar de klankverschillen van de materie veel minder gedifferentieerd zijn. Ook sprak hij over het karakter van de verschillende bomen, hoe dat zich uit in de gestalte van de boom, de manier van groeien van de verschillende bomen en hoe je die werkelijkheid in het muziekinstrument ervaarbaar en zichtbaar kunt maken. Zou je dan iets van de boom in zijn natuurlijke verschijning kunnen brengen in de vorm van het hout? Bijvoorbeeld het lindehout ovaal maken en de eik grilliger en gebold? Het hout heeft Manfred het sterkst beleefd toen het met heel veel houten tegelijk gespeeld werd. Als een soort bos in klank.

Hierbij nog een eigen toevoeging. Hoewel ik benieuwd was naar het commentaar van Manfred op mijn 'handwerk', heeft hij daar geen speciale aandacht aan willen besteden. Hij vond ze blijkbaar al bruikbaar. Ik wist dat het Manfred erom gaat het hout zo te bewerken dat het wezen van de specifieke boom zoveel mogelijk hoorbaar wordt in de klank. Ik heb zelf geprobeerd te leren van het goed bekijken en beluisteren van producten van mensen uit de school van Manfred, die ik ook heb opgezocht voor dit onderzoek, en van de ontmoetingen met Fenneken.

Bij het bouwen van ongestemde xylofoons gaat het Manfred primair om het onderzoek van de klankwereld van het hout. Manfred zelf heeft als volgende stap gestemde xylofoons gebouwd, waarbij iedere toon in verband staat met een (klassieke) planeet en de houtsoort eveneens in verband staat met een planeet. Zoals Steiner de planeten in de eerste houten zuilen van het Goetheanum heeft ingezet. Deze gestemde xylofoons gebruikt Manfred bij zijn eigen concerten. De samenhang van bomen en planeten valt echter buiten het onderwerp van mijn onderzoek.

2.8 Ontmoeting met Christoph Westpfahl

Wald Kirche, 15 november 2022

Tijdens mijn verblijf in Duitsland kon ik overnachten bij Christoph en Bettina Westpfahl. Zij zijn beide pedagoog van beroep. Bettina als klassenleerkracht en Christoph als muziekdocent op de vrijeschool. Omdat Manfred na de overstroming in Altenahr op het moment erg klein woont en geen ruimte heeft voor veel instrumenten, staan de opnieuw gemaakte gestemde houten bij Christoph en Bettina thuis. Deze xylofoons hebben te maken met de planeetkwaliteiten en zijn uit houtsoorten vervaardigd die ook met die planeetkwaliteiten te maken hebben. Drie van de zeven xylofoons waren al bespeelbaar, echter nog niet volledig afgewerkt. Christoph heeft mij meegenomen in korte bewegingen op deze xylofoons en we hebben ook in combinatie met mijn houten gespeeld.

Christoph heeft veel gewerkt met de instrumenten van Manfred op school, waar hij de muziekdocent was. Ik heb met hem gesproken over het gebruik van de instrumenten en hun waarde voor de pedagogiek. Ook specifiek over de kniehouten en hoe hij die toegepast heeft in de klas. Een samenvatting van dit gesprek staat hieronder beschreven.

Samenvatting van het gesprek met Christoph:

De instrumenten nodigen uit tot beweging. De kinderen kunnen daarbij werkelijk waarnemen hoe de klank en de beweging samengaan. Hij kijkt altijd hoe hij de kinderen kan helpen meer te incarneren of wat hen meer doet oplichten. De verschillende kwaliteiten, materialen en muzikale elementen kunnen daar goed bij helpen. Waar de instrumenten ook zeer goed voor zijn is het oefenen met luisteren en ook om in de activiteit te komen. Met de activiteit bedoelt hij dat je er echt in zit wanneer je er mee bezig bent. Met name het hout werkt op de activiteit. Je moet voor iedere toon weer opnieuw iets doen. Heel anders dan het metaal, dat zich met een enkele beweging eindeloos uitstrekt, waarnaar je eenvoudig kunt luisteren. Die beide kwaliteiten van in- en uitademen probeert hij in een les te verweven.

De kniehouten zijn het meest geschikt voor gebruik bij kinderen rond de puberteit. Denkende aan de 6^e, 7^e en 8^e klas en soms ook in de 9^e klas. Hier komen de houten het meest tot hun recht, enerzijds door de mogelijkheid tot samenspel en daarnaast tegelijkertijd de individuele component. Iedere houtsoort is anders, maar je doet het als groep. Je kunt ook goed werken met afwisseling tussen solo en tutti. Of dat een kind dirigeert en de anderen spelen wat diegene aangeeft. Dat doen de kinderen heel graag!

De kniehouten heeft Christoph vrij veel gemixt gebruikt. Het element van de verscheidenheid aan klankkleuren kan natuurlijk heel leuk gebruikt worden, maar daar heeft hij iets minder mee gedaan. Het is voor hem wel heel belangrijk dat de verschillende kleuren in de houten er zijn. Soms heeft hij ze wel een beetje gesorteerd, zodat je in verschillende groepen andere kwaliteiten naar voren kunt laten komen die bij bepaalde ritmes goed uitkomen. De verschillende klanken van de houten zijn

heel goed terug te horen in de windharpjes. Daar klinken de bomen werkelijk heel verschillend. Maar het gebruik van deze windharpjes is meer geschikt voor in de lagere klassen.

Bij de lagere klassen gebruikte hij, naast de windharpjes, veel de kleine handhoutjes. Ook andere natuurklanken kwamen aan bod. Zo ging hij graag met de groep het bos in, verzamelde steentjes en maakte muziek met kiezelstenen.

In de derde klas, wanneer op de vrijeschool het scheppingsverhaal wordt verteld, heeft Christoph vaak de verschillende onderdelen van de schepping uitgedrukt in muziek. Hier kwamen de houten ook goed van pas bij de planten en de dieren.

Christoph heeft zowel met ongestemd als gestemd hout gewerkt. Toonladders zijn namelijk ook waardevol om mee te werken, daar je je dan bewust kunt worden van toonhoogte en waar je je bevindt in een tonaal stelsel. Intervallen zijn daar ook weer meer aan de orde. Dan kun je bijvoorbeeld intervallen spelen, terwijl iemand anders er met een melodische beweging doorheen speelt. De lage en luide tonen spreken de leerlingen dan vaak het meeste aan.

Ik proefde bij Christoph een grote rijkdom aan vormen en spelen die hij gedaan heeft. In het gesprek zijn nog veel meer vormen aangestipt, zoals blindemanspelen en andere bewegingsspelen die met het hout mogelijk zijn. Veel van die spelen zijn vaste concepten die hij toepast, maar volgens mij zijn de meeste spelen aan de hand van de situaties in de klas ontstaan.

2.9 Concertbezoek Ensembles Campanula Circle

Dornach, 15 november 2022

Helmut Bleffert, de broer van Manfred, gaf in de avond van de dag dat ik bij Manfred was een concert in het Goetheanum in Dornach. Christoph en Manfred hebben me hier mee naartoe genomen. Er werd gespeeld op speciale Campanula strijkinstrumenten. Deze instrumenten zijn onder andere anders van vorm en hebben extra resonantie snaren. Ze zijn gemaakt door Helmut Bleffert. Er werden verscheidene klassieke werken gespeeld. Wat mij het meest inspireerde waren de improvisaties aan de hand van een plantje. Er werd verteld over een kruid en we kregen het rond gedeeld om te proeven. Geïnspireerd door de zintuigindrukken werd er gespeeld.

2.10 Ontmoeting met Stephan Roth

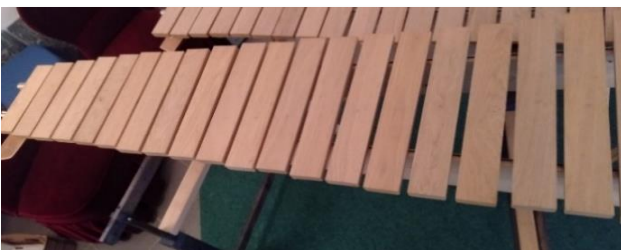
Langenberg, 16 november 2022

Stephan Roth heb ik ontmoet op aanraden van Manfred. Stephan is lange tijd bij Manfred in de leer geweest. Later heeft hij bij Choroi gewerkt, waar hij onder andere de houten 'klanktongen' heeft ontwikkeld en op het moment is hij conciërge op de vrijeschool in Langenberg. Ook nu nog ontwikkelt hij veel houten instrumenten en onderzoekt hij de klanken van het hout en andere materialen. Stephan heeft mij zeer gastvrij ontvangen en zijn atelier, houtwerkplaats en de school, met de instrumenten die daar aanwezig zijn, laten zien. Ook toonde hij mij zijn eigen ontwikkelde houten instrumenten en onderzoek. Naast dat hij me alles heeft laten zien, mocht ik zelf in alle rust de instrumenten bespelen en de onderzoekrijen bekijken en beleven. Ook heeft hij naar mijn houten gekeken en heeft hij me een paar praktische tips en inzichten gegeven. Bijvoorbeeld over de relatie tussen toonhoogte, dikte en breedte en over het gewicht van de klopper. Ook hebben we gesproken over hoe je de klank van hout kunt horen en hoe je houtsoorten zo kunt bewerken dat de tonen erg op elkaar gaan lijken. Door bijvoorbeeld het toevoegen van resonantieruimtes en het uithollen van het hout. Onderstaand een aantal foto's van instrumenten en onderzoekrijen die ik heb mogen bewonderen.

Dit is een rij met 27 verschillende houtsoorten van over de hele wereld, waarbij alle houten op dezelfde afmetingen zijn gemaakt. Wanneer je bij deze selectie de houten op toonhoogte sorteert ligt de spar bovenaan en de levensboom onderaan. Tussen de laagste en de hoogste boom zit ongeveer een octaaf. Tussen de laagste en hoogste Europese boom een kwint. Tussen de linde en de eik zit ongeveer een tritonius en tussen de eik en de den ongeveer een grote secunde. De berk had hij helaas nog niet. De rij

groeit nog. Ik heb de bomen ook even op gewicht mogen sorteren. Dan krijg je van links naar rechts een zeer interessante melodie. Ik verwachtte dat de laagste boom ook wel het zwaarste zou zijn, maar dat is zeker niet het geval!

Dit is een onderzoekrij met alleen eikenhout. Alle houten zijn van dezelfde dikte en breedte, maar de lengte is verschillend. Er ontstaat, als je van links naar rechts speelt, een rij tonen die van hoog naar laag gaan. Echter de kwaliteit van de tonen is verschillend.

Bij deze rij is de lengte en breedte gelijk, maar verschilt de dikte. Hierbij geldt, hoe dunner, hoe lager. Hier is ook de kwaliteit van de tonen verschillend. De lage tonen zijn zachter, met meer lucht en een warmer karakter. De dikke hebben meer volume maar hebben ook een lichtere klankkwaliteit. Daar hoor je ook het hout zelf beter. Daarom is voor kniehouten wat meer dikte (niet te dik) het beste.

Op deze afbeelding staat een rij met dezelfde dikte en lengte maar een verschillende breedte. Hier is een groot verschil in klankvolheid maar ook de toonhoogte is verschillend.

Dit zijn houten klanktongen die een vervolg zijn op wat hij bij Choroï ontwikkelde. Hier zitten meerdere tonen op een hout. Bij Choroï zijn de instrumenten bedoeld om ook in de hand te houden en zijn daarom kleiner. Deze klanktongen kan hij, tot mijn verbazing, ook aanstrijken met een strijkstok. Dit geeft een heel speciaal houtachtig geluid.

Dit instrument is een houten xylofoon met houten van over de hele wereld. Het bereik gaat door 5 octaven. De houten zijn naar klankkwaliteit intuïtief geordend, wat in hoge en lage registers het beste tot zijn recht komt.

En dit is ten slotte nog een foto van het muzieklokaal van de vrijeschool in Langenberg, waar ik het instrumentarium, waaronder kniehouten, mocht bekijken.

Het was op praktisch gebied een zeer rijke en indrukwekkende ontmoeting voor mij, waarbij ik veel voorbeelden heb mogen zien en beleven.

2.11 Interview met Fenneken Francken

Den Haag, 20 november 2022

Docent muziekfenomenen & intuïtieve improvisatie

Fenneken heeft mij niet alleen de vraag gesteld om mij met klankhout bezig te houden, ze heeft mij ook attent gemaakt op enkele mensen die ik zou kunnen ontmoeten, op denkrichtingen die mij zouden kunnen interesseren en ze heeft geluisterd naar mijn xylofoons. Om helder te krijgen waarom zij dit onderwerp belangrijk vindt heb ik ook haar enkele fundamentele vragen gesteld, ook in verband met de pedagogie.

In de fenomenenlessen speelt het hout een grote rol. Waarom is dat?

Zodra we met het hout aan de slag gaan is de stemming vrolijk, levendig, speels en fantasievol. Dat zie ik ook altijd bij de kinderen en bij de jongeren. De spelende mens wordt direct aangesproken. En dat is zo belangrijk in de muziek. Per slot 'speel' je muziek. Bij het metalen slagwerk bijvoorbeeld ontstaat meer een stemming van ernst, diepgang, gevulde stilte. Bij het hout word je beweeglijk en actief. De korte, gebundelde klank nodigt natuurlijk uit tot het oefenen van ritme en maat. Het je inleven ook in verschillende klankwerelden, zoals hout, metaal, steen, zang enzovoort, verdiept het luisteren en de klankbeleving en werpt juist licht op het specifieke van iedere groep.

Waarom wordt nu juist deze percussie van handgemaakte instrumenten uit verschillende houtsoorten gebruikt?

Zowel de metalen als de houten instrumenten die we veel gebruiken komen uit de werkplaats van Manfred Bleffert. Het gaat er bij hem om dat de mens de materie, in dit geval hout of metaal, zo bewerkt, dat iets van het wezenlijke ervan hoorbaar wordt in de klank. Je zou ook kunnen zeggen, dat de krachten en machten die achter het scheppingsproces hebben gestaan, vrij worden in de klank. Hij spreekt ook wel over het dynamiseren van de klank in de ruimte. Aan het bouwproces ligt een Goetheanistisch-fenomenologisch onderzoek ten grondslag naar de kwaliteiten van vorm en materie, in dit geval van het hout. Om die verschillende nuances steeds meer waar te nemen maakt ons gehoor een subtiele ontwikkeling door en ook ons muzikale gevoel. Het gaat dus niet om houten percussie met een briljant geluid, maar om het eigene van verschillende houtsoorten. Normaliter staat de boom met zijn expressieve gestalte zwijgend in de ruimte.

De bomen en de mensen maken op de fysiek-etherische laag beiden deel uit van de natuur, er is een onderlinge verwantschap en daarmee een resonantie. Je merkt dat de beleving daarvan ons goed doet, ook al benoemen we die niet. Bij deze instrumenten klinkt niet alleen het natuurlijke hout, het is ook de menselijke arbeid en de menselijke toewijding die je hoort.

Hoe zie je het belang van dit houten slagwerk voor de pedagogie?

Antwoord in een notendop: Voor de jonge kinderen is het leven op aarde een nieuwe beleving. Zij willen deze verblijfplaats ervaren en leren kennen met al hun zintuigen. De kleintjes kloppen bijvoorbeeld eindeloos met pollepels op pannen en potten, slaan met steen op metaal of glas enz. Ze willen de materie leren kennen. Of, mooier gezegd, de schepping! Het bijzondere van geluid en klank

is dat het iets van het innerlijk van het object openbaart. Ogen kunnen je bedriegen, maar het gehoor niet.

De kleintjes zijn gebaat met echt geluid uit de natuur en met muziekinstrumenten van hoogstaand natuurlijk materiaal.

De handhoutjes en windharpjes zijn uitermate geliefd in de muziekles bij groep drie tot vijf (vrijeschool klas 1 tot en met 3) naast andere instrumenten, die er voor dit onderwerp nu niet toe doen. Ze hebben er meteen een verbinding mee. Als vanzelf ontstaan er klankspelletjes, vaak naar aanleiding van een verhaal, het weer, een lied, enzovoort. Meestal komen de kinderen dan zelf met in het bos gevonden houtjes (en zijn dan verbaasd dat die nog wat bewerking nodig hebben tot ze net zo leuk klinken als die van juf).

Groep zes geniet van spelen en oefeningen met maat en ritme met de kleine handhoutjes. Bij groep zeven en acht komen de grote xylofoons op de proppen, zowel te gebruiken in de hand met een klopper, als op de knie met twee kloppers. Vrij spel vanuit het luisteren en ritmische spelen zijn nu aan de orde. En dan, in de brugklas is het groepswork met het hout zeer gevraagd, het liefst bij opgaven geïnspireerd op muziek uit andere werelddelen. Ook graag in samenspraak met Djembees. In de bovenbouw heb ik klassen meegemaakt die met veel geduld en echte interesse de verschillende klankkwaliteiten van de verschillende bomen wilden onderzoeken, en zo een begin maakten met fenomenologisch onderzoek. Een volgende stap is dan de muzikale elementen te onderzoeken.

Een rijke bijdrage in iedere leeftijdsfase vormt de ontmoeting tussen hout en metaal, hout en steen, hout en zang, hout en trommels, hout en klassieke instrumenten en natuurlijk tussen hout en beweging.

Je had het over luisteren en vrij spel in de muziekles. Zie je een bijdrage die juist het hout hieraan kan geven?

Luisteren en spelen zie ik als de basiselementen van het musiceren en zeker van het vrije spel. Als je luistert ontvang je het gehoorde, aanvankelijk ben je passief. Als je speelt ben je aan het 'doen', je bent actief. Dit zijn twee tegengestelde activiteiten. Hoe meer je echter bewust interesse krijgt voor dat wat je hoort, hoe 'actiever' je gaat luisteren en, hoe meer je luistert in het doen, hoe ontvangender je spelen wordt. Dan kan het musiceren steeds meer scheppend worden op het moment. Dit oefen je in het vrije spel. De eigen scheppende fantasie komt niet meer voort uit het uitleven van jezelf, of het zoeken naar spannende effecten, maar uit dat wat je in de klank en in de intentie van je medespelers tegemoetkomt! Je speelt niet alleen met de anderen, maar met het hout zelf. Soms ontstaan er dan bijzondere momenten: het is alsof het hout, de bomen zelf, mee gaan doen en ons meenemen. Zo kunnen de ervaringen die je opdoet aan het werken met het eenvoudige hout, doorwerken naar al het musiceren, ook van gecomponeerde muziek.

Wat zijn je ervaringen met de zintuigen, de muziek en het hout?

Om te beginnen: deze instrumenten zijn ongestemd. Dit levert een verfrissende luisterervaring op, je hoort qua toonhoogte allerlei microtonen, je gehoor komt in beweging. Ikzelf voel dit tot in mijn trommelvlies. Je aandacht gaat vanzelf uit naar de gradaties van licht en warmte in de klank, of van helder en dof, licht en zwaar, licht en donker, de soort van beweging in de klank omhoog of omlaag

of in de breedte, compact en poreus enzovoort. **Eigenlijk hoor je hoe de specifieke boom gegroeid is!** Steiner benadrukt dat we door al onze zintuigen bewust in het luisteren te betrekken, nieuwe (etherische) waarnemingsorganen gaan ontwikkelen.

Bij het bespelen wordt de tastzin natuurlijk heel direct aangesproken. Ieder klankhout 'voelt' anders, heeft ook een ander gewicht. Hout voelt fijn in de hand! Dit alles, gepaard met de vele ruimtelijke kringspelen, zie ik als een medicijn ten opzichte van de afstomping die we ondergaan door een te veel aan nietszeggende kunststof die we tasten, de piepjes in de supermarkt, het geronk van machines dat we horen en de koptelefoons die we op hebben.

Ik heb nu wat van de zintuigkant aangestipt, belangrijk voor de zintuiglijke waarneming. De muziek spreekt echter tot ons op een andere laag van ons menszijn. Muziek is innerlijke beleving, muziek leeft in ons voelen. Ook in het werkelijke musiceren met het hout overstijgen we de wereld van de fysieke zintuigen en de materie, en leven met ons 'ik' in een innerlijke wereld. Het fysiek klinkende is de poort of de verwijzing naar de wereld van de werkelijke muziek die we waarnemen met ons gevoel en die uiteindelijk niet fysiek hoorbaar is. Geweldig toch, deze paradox!

Jij bent een klassieke musicus. Hebben deze eenvoudige instrumenten jouzelf iets gebracht?

In de jaren tachtig nam ik deel aan een conferentie in Järna, Zweden, met de titel 'op zoek naar het etherische in de kunst'. Ik belandde in een klein pedagogisch werkgroepje waar met de handhoutjes gewerkt werd. Ik begreep er helemaal niets van. Ik vond het oersaai, werd ongeduldig, raakte geïrriteerd, voelde me als klassiek muzikant ver verheven boven dit simpele gedoe en wilde weggaan. Op dat moment zag ik plotseling iets bijzonders, namelijk de heel grote toewijding van de andere deelnemers, – boeren, leerkrachten, therapeuten –, hun aandacht, stilte, vrede en vreugde. Ik werd er zelf stil van en begon te luisteren, voor het eerst te luisteren, te luisteren vanuit een nulpunt, los van mijn eigen geschiedenis, los van mijn smaak. Ik begon mij te verwonderen over de rijkdom die ik begon te horen ... En toen opende zich een poort. Ik trad binnen in een nieuwe wereld. Een wereld van pulserend leven, van gradaties van licht en warmte, en van een ongelooflijke klankrijkdom ... Ik merkte dat er van alles in mijn lijf mee ging resoneren ... Ook leek het of er meer 'aanwezigen' waren dan de mensen die er zaten. En het leek alsof deze onzichtbare aanwezigen die met het hout van doen hadden, 'gezien' wilden zijn in hun werk en lol hadden dat ze mij 'om' hadden ... Ik begon mij steeds meer te verwonderen over alle fenomenen van het hoorbare en onhoorbare, over muziek, over het leven. Ik kon als kind al op een merkwaardige manier diep geraakt zijn door een toon, een interval. Voor mij was muziek het mooiste en het meest raadselachtige dat er was. Als twintiger vond ik in een voordracht van Steiner over 'De wereld van de zintuigen en de wereld van de geest' het volgende. Als we de raadsels van het bestaan willen doorgronden moeten we onszelf opvoeden tot een stemming van **verwondering** over het verschijnsel, verwondering die ons hele wezen doortrekt, dan tot de stemming van **eerbied**, vervolgens tot het vermoeden van de **samenhang der dingen** in de kosmos en slot tot volledige **overgave** aan het verschijnsel. Pas dan kan de volgende stap, de stap van het denken, vruchtbaar worden. Als je echt de muziek zelf wilt laten spreken beleef je toch eigenlijk ook die stemmingen. Ik bespreek dit soort zaken niet in de lessen. Het is belangrijker dat er vrij vanzelf iets van ontstaat zo af en toe.

Overigens, het is alleen te wijten aan het gebrek aan financiële middelen dat het in mijn werk bij het ongestemde hout is gebleven. Natuurlijk zijn de gestemde staande xylofoons, de verbinding tussen houtsoort, toon en planeet, de volgende stap.

2.12 Artikel over het luisteren door Heinz Buddemeier

Dit artikel van Heinz Buddemeier heb ik gelezen omdat het thema betrekking heeft op de vraag waarom het waardevol kan zijn om houten te maken en te bespelen op een manier waarop het hout zelf klinkt. De volledige titel van het artikel luidt 'Het luisteren, toegangspoorten tot de ziel en geest om ons heen, met blik op technische media (vertaald uit het Duits door Till Büchler en Inge Dentler-Büchler)'.¹² Onderstaand vind je een door mij geschreven samenvatting.

Samenvatting

Het artikel begint met het beschrijven van 2 luisterscenario's. Het een bestaat uit de geluiden van alledag zonder technisch geproduceerd geluid. De stappen op de grond, het geluid van een deur en af en toe als iets bijzonders: een mens die musicceert! Het tweede scenario bestaat uit ongeveer eenzelfde situatie, waarbij technologisch geproduceerd geluid alomtegenwoordig is.

De afgelopen decennia is onze leefomgeving drastisch veranderd. Veel mensen zijn zich niet bewust van de grote toename van de alom tegenwoordige 'ruis' die veroorzaakt wordt door de technische ontwikkeling. Maar als je erop gaat letten zijn er bijna geen plekken meer op deze aarde waar je kan ontkomen aan het technische rumoer. Het technische rumoer wordt, anders dan bijvoorbeeld het geluid van een huis dat gebouwd wordt met de hand, door veel mensen beleefd als lawaai. Lawaai is niet een nieuw fenomeen, maar de hoeveelheid lawaai is de laatste decennia enorm toegenomen. Buddemeier zegt dat in het technische lawaai, wanneer je dat geluid echt tot je door laat dringen, iets te horen is dat als het ware tegen ons is. Een soort schreeuw.

Na deze inleiding over de verandering in het luisterbeeld gaat Buddemeier in op verschillende opvattingen over luisteren. Eerst gaat hij in op de algemene opvatting over luisteren, die met name gericht is op het fysieke luisterproces. Een trilling wordt omgezet in een elektrische impuls waaruit de hersenen de waarneming tevoorschijn toveren.

Buddemeier zet bij deze opvatting over luisteren zijn vraagtekens.

'Ervan uitgaande dat luisteren uitsluitend gebaseerd is op akoestische en fysiologische fenomenen, en er verder van uitgaande dat de zintuigorganen ons een toegang tot de wereld bieden en ons echter tegelijkertijd van het 'object op zich' scheiden, dan is er geen verschil of een stem die ik hoor uit een menselijk strottenhoofd of een luidspreker stamt. In elk geval is er veel te zeggen voor de luidspreker. Diens reikwijdte is aanzienlijk, en hij wordt niet moe. Een kritische blik op de luidspreker is pas mogelijk als het gebruikelijke beeld van het gehoor wordt gecorrigeerd.'

In meerdere korte voorbeelden en citaten benadrukt Buddemeier vervolgens dat het luisteren niet enkel een fysiek proces is maar tevens een activiteit van de ziel.

In het kort wordt uitgelegd hoe de luidspreker werkt. De trilling wordt door middel van een membraan, een spoel en een magneet omgezet in een elektrische impuls, welke vervolgens eenvoudig weer om te zetten is in een geluidsgolf door een luidspreker, die op eenzelfde wijze functioneert als de microfoon, maar dan anders om. De luidspreker heeft veel mogelijkheden. Zoals het versterken van geluid en het conserveren en later ten gehore brengen, evenals het vervormen, mengen en toevoegen van andere geluiden. *'Wanneer men de microfoon en luidspreker vanuit het oogpunt van een techneut bekijkt kan men alleen maar blij zijn over de geniale eenvoud van het proces. Als men echter als mens kijkt, die zich er bewust van is dat hij als sociaal wezen leeft in relaties tot andere wezens, rijst de vraag of er niet iets, dat voor het interpersoonlijke en de verbinding met de wereld belangrijk is, verloren gaat. Misschien is de microfoon niet alleen een*

converter, maar ook een filter dat essentiële dingen tegenhoudt, omdat die niet in staat zijn het membraan in beweging te brengen. Om die vraag te beantwoorden moet het gehoorproces nader beschouwd worden.'

Het eigenlijke luisterproces:

'Laten we als voorbeeld een aantal stukken hout nemen, die na elkaar worden aangetikt. We kunnen horen of het hout hard of zacht, droog of vochtig is. Daarbij is het niet van belang of het oppervlak zo is behandeld dat het hetzelfde lijkt bij het zien en voelen. Luisterend dringen we moeiteloos door tot onder het oppervlak en ontdekken we iets over de kwaliteiten van het materiaal.'

Buddemeier stelt dat, wanneer we een stuk hout horen dat aangeslagen wordt, we horen hoe het hout geworden is zoals het is. Wanneer we naar een stuk beukenhout luisteren, dan horen we iets over de bijzonderheid van de stof beukenhout. Bij het luisteren openbaart zich de groei op de manier van een beuk. Rudolf Steiner heeft dit bereik onderzocht en is daarbij op vier soorten levensvormende krachten gekomen die hij etherkrachten noemt. Ze brengen de processen teweeg die waargenomen kunnen worden in alle levende organismen, namelijk vormgeving, stofvorming en alles wat met levensprocessen in strikte zin (bijvoorbeeld groei en metabolisme) te maken heeft. Het luisteren biedt toegang tot de 'chemische ether' of 'klankether'. De klankether geeft alles wat geschapen is zijn innerlijke karakter en innerlijke kwaliteit. Men zou ook kunnen zeggen dat de klankether het innerlijk naar maat en aantal ordent. Dat kan hij alleen doen zolang de dingen stromen. Daarom is het element dat toegewezen is aan de klankether water. Het hout is gestolde stroom van de klankether. Zelfs het hardste hout is in de groeilaag, waar het hout ontstaat en gevormd wordt, zacht en dat gebeurt op een heel eigen wijze, die typerend is voor bijvoorbeeld beukenhout. Als ik een stuk beukenhout aantik ontstaat binnenin niet een of andere willekeurige trilling. De impact herleeft de oude banen uit de tijd van het ontstaan van het hout. Dit proces produceert eveneens een fysieke trilling, welke opgevangen kan worden door onze oren. Buddemeier: *'Echter; als ik uitga van mijn luisterervaring, heb ik niet de indruk dat de geluidsgolven iets op mij overdragen, maar het is veel meer zo dat ik mij luisterend naar de plek waar iets klinkt begeef. Datzelfde geldt voor het tot klinken gebrachte beukenhout. Met mijn gewaarwordende bewustzijn ben ik bij het hout.'*

Er treedt hierbij een naar buiten treden van de ziel op. Hiervoor is een brug nog nodig. Buddemeier zegt dat die brug of omhulling die dit mogelijk maakt van etherische aard is. Als je een ander werkelijk wilt begrijpen, dan span je je daarvoor in. Je herschept datgene wat je hoort in jezelf. Luisteren is een intiem, innerlijk proces met directe betrekking tot het beleven in de ziel. Daar zijn ook aanwijzingen voor in de organisatie van het gehoororgaan. De vloeistof in het binnenoer is direct verbonden met het ruggenmerg. De geluidstrillingen brengen het ruggenmerg letterlijk in beweging en daarmee het hart en ritmesysteem van de mens, dat een grote verbinding heeft met het zielenleven. Hij beschrijft dat de fysieke processen een voorwaarde scheppen om een werkelijke ontmoeting van de ziel mogelijk te maken. De luisterende ziel loopt als het ware over de brug om in de ziel van een ander wezen te duiken. Dit noemt Buddemeier het eigenlijke gehoorproces.

Om dit nog duidelijker te maken beschrijft hij een voorbeeld: Iemand heeft een bijzondere ervaring aan de zee. Een prachtig beeld. Hij drukt dit uit door te zeggen; "Oh, wat mooi!". Een vriend die dit hoort wordt zich, door de ontroering die erin resoneert, bewust van de schoonheid van het moment. Wat is hier nu gebeurd? Als we van de spreker uitgaan, is er de waarneming van de natuur en de innerlijke reactie van de gewaarwordingsziel. De wens ontstaat in de ziel om de ontroering uit te drukken. Daar de ziel zelf niet in staat is de spieren in beweging te zetten om te spreken, worden de etherkrachten gebruikt als brug naar het fysieke. Het lichaam komt in beweging om de geluidsgolven te produceren die hoorbaar zijn voor de ander. Men zou kunnen zeggen dat de ziel op deze manier

zintuiglijk waarneembare kleding krijgt door via de etherkrachten en het lichaam te spreken. De luisteraar waagt zich op de 'etherische brug' om op te nemen wat hem tegemoetkomt.

De betekenis van de luidspreker op het luisteren:

Wat betekent dit voor het luisterproces wanneer het gehoorde uit een luidspreker komt? Dit onderzoekt Buddemeier wederom aan de hand van het voorbeeld van het beukenhout. De geluidsgolven kunnen steeds beter gereproduceerd worden. Het is met de huidige techniek mogelijk om een aantal verschillende houtsoorten van elkaar te onderscheiden doormiddel van een opname van de klank. We zijn in staat aan de hand van de door de luidspreker gevormde trilling tot de voorstelling te komen van beukenhout. Gezien het feit dat er een kwaliteit beleefd wordt, de luisteraar dus met de ziel betrokken is, moeten de geluidsgolven die door de luidspreker gegenereerd worden de kracht hebben om de klankether te prikkelen. Er bestaat namelijk geen directe weg tussen het fysieke en de ziel, noch in de ene richting noch in de andere. Het prikkelen van de klankether gebeurt echter in letterlijke zin oppervlakkig, omdat het om een membraan van karton gaat dat juist gekozen wordt, omdat het bewogen kan worden zonder dat daarbij eigen trilling optreedt. Aan de ene kant maakt dat de luidspreker veelzijdig, anderzijds moet de prijs betaald worden dat de luisteraar van de essentie van wat overgebracht wordt afgesloten blijft.

Dat leidt tot een verzwakking van de wil van het gehoor, die bij een echte ontmoeting erop gericht is het gehoorde met de zielskrachten te reproduceren, om het zo te begrijpen. Als het echter vanwege een geluidsfragment uit een luidspreker alleen maar lukt om iets weer te herkennen zijn alle verdere pogingen om te begrijpen tevergeefs, omdat de luisteraar van het essentiële afgesloten wordt. De mens wordt op deze manier opgevoed tot oppervlakkige luisteraar. Tegelijkertijd ontstaat als compensatie de neiging om bij wijze van spreken meer interesse te ontwikkelen voor het genot dat door het luisteren bereikt kan worden.

De effecten van de luidspreker worden nog duidelijker wanneer we ons voorstellen hoe de woorden "Hoe mooi!" opgenomen zouden worden en iemand hoort de woorden door een luidspreker. In het oorspronkelijke geval is de ziel het uitgangspunt. Het fysieke wordt met behulp van het etherische bewogen, omdat de ziel met een ander persoon wil communiceren.

Wanneer echter een technisch geluidsmedium gebruikt wordt, is het opwekken van geluidsgolven, dus het fysieke, de eerste stap. Men zou ook kunnen zeggen dat de kleding er als eerste is. De geluidsgolven dwingen vervolgens de klankether erbij te komen. De luisteraar wordt opmerkzaam, waarbij hij tegelijkertijd innerlijk afstemt op wat hij hoort. Hij gaat luisterend naar buiten, wachtend op een ontmoeting die niet kan plaatsvinden. De luisteraar is zich hier nauwelijks van bewust, omdat hij met behulp van het geheugen en zijn eigen ziel-substantie de, uit geluidsgolven geweven kleding "opvult".

Indien dit steeds opnieuw gebeurt blijft het niet zonder gevolgen. Het vermogen van de ziel om in zich het onbekende op te nemen verzwakt en verstart. Er ontstaat een nieuwe vorm van slechthorendheid die innerlijke slechthorendheid genoemd kan worden.

Muziek is iets wat pas echt bestaat wanneer er de aanwezigheid is van de geestelijke activiteit, die op het moment van klinken erbij betrokken is. Ook de materialen die klinken hebben een eigenheid die meedoen in het musiceren, zoals in het voorbeeld van beukenhout wordt aangeduid.

Heel veel mensen zijn op het moment blootgesteld aan muziek die uit een luidspreker klinkt. Dit komt voort uit een verlangen naar ontmoeting en dat wordt onbewust in verband gebracht met muziek en klank. Echter worden we als het ware constant onbewust voor de gek gehouden waardoor de behoefte aan verbinding steeds groter wordt. We worden namelijk niet echt bevredigd in ons verlangen. Daarom is de neiging groot om nog meer muziek te luisteren en de luidsprekers overal en nergens op de achtergrond te laten spelen. Het gevolg hiervan is, grof gezegd, innerlijke doofheid.

Wat moeten we nu volgens Buddemeier hieraan doen? We moeten ons bewust worden van onze impact van onze daden en hierbij op onze eigen zintuigen vertrouwen. We geven zelf onze omgeving, evenals de media, vorm en we kunnen onszelf afvragen wat bepaalde elementen voor invloed op ons hebben. Zodra men de media doorziet, zal men manieren vinden om ze terug te dringen, zodat ze passend zijn in ons eigen leven. Het verbannen van de media is niet meer mogelijk, hoewel dit voor het opvoeden van kinderen vanuit het oogpunt van luisteren het beste zou zijn. Het is van groot belang dat we ons bewust worden en leren om echt te luisteren, naar klanken die op dit moment werkelijkheidskarakter hebben. En om muziek te maken die nu aan de tijd is te klinken. We moeten oefenen om te luisteren.

Hoofdstuk 3: Mijn eigen werk

3.1 Het product

Op de foto's zie je 27 door mij gemaakte klankhouten. De vier verschillende houtsoorten zijn vertegenwoordigd. Ook heb ik van iedere houtsoort een windharpje gemaakt.

Het maken van deze instrumenten is een proces geweest, waarin ik al doende veel geleerd heb. Hierdoor zijn ze allemaal heel verschillend. Naast dat het een leerweg is en ik veel kleine dingen heb geëxperimenteerd, wil ik een experiment nog even uitlichten. Dit experiment was naar aanleiding van de ontmoeting met Rob van Asch. Hij merkte op dat ik mijn hout erg veel rond afwerkte en dat de houten veel minder scherpe randen hadden. Hij zei dat er daarin verschillen in klank te horen zijn. Dat heb ik onderzocht door van iedere houtsoort 2 houten te maken die hetzelfde gestemd zijn. Echter is de een ovaal en de ander rechthoekig. De klank is inderdaad verschillend. Wat onder andere anders is, is dat de rechte duidelijker is in de toon en boventonen meer gescheiden lijken van de grondtoon.

3.2 Het maken van klankhouten

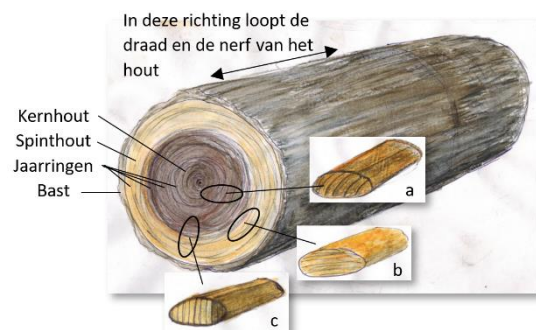
Bij het maken van klankhout komen verschillende dingen kijken. Het ging mij bij het maken erom dat ik het hout erin heb ervaren. Daarom heb ik gewerkt met handgereedschap. Het mooie aan het werken met handgereedschap is ook, dat er door het mensenwerk altijd een ritme element in zit dat te doen heeft met in- en uitademing. Door zelf ook in dit ritme te komen en daarbij te luisteren naar wat er klinkt, wordt het maakproces een muzikale activiteit. De gereedschappen die ik gebruikte waren een bijl, een haalmes, een zaag en een zakmes. Het is belangrijk dat het gereedschap scherp is. Om lekker te kunnen werken heb ik gezorgd voor een hakblok. Eveneens heb ik een schaafbok gemaakt, waarin ik het hout gemakkelijk vast kon klemmen bij het gebruik van het haalmes. Dit kan ik iedereen die klankhouten wil maken aanraden!

Het hout

Om goed klankhout te maken is het natuurlijk heel belangrijk om goed hout te hebben. Daar het hout in het droogproces de neiging heeft om te splijten is het raadzaam om droog hout te gebruiken. Als het hout vers is snijdt het echter wel veel makkelijker, maar de toon wordt ook beïnvloed door het vocht. Het hout dat ik gebruikt heb heeft een jaar gelegen op stam in de open lucht. Wat betekent dat het niet goed heeft kunnen drogen, maar toch was het te doen. Ik heb weinig gespleten houten gehad tot nu toe. Het is afhankelijk van het doel dat je hebt met het hout hoe de kwaliteit van het stuk hout moet zijn dat je gebruikt. Ga je voor een instrument waarbij je bepaalde eisen stelt aan de toon die je zoekt, dan luistert het veel nauwer welk stuk hout je neemt. Als het je niet gaat om iets te bereiken in de klank, maar om het hout te ontmoeten in de klank zoals het eenvoudig is, dan is zelfs de schors van het hout interessant. Voor mij was het de kunst om hier een middenweg in te zoeken. Ik wilde het hout horen zoals het was, maar het was ook mijn bedoeling om instrumenten te maken die bruikbaar zijn.

Hakken en snijden

Er zijn veel manieren om uit een boomstam een stuk hout te krijgen dat je kunt laten klinken. Ik kan je vertellen hoe ik te werk ben gegaan. Ik heb van de stam een stuk van ongeveer 80 tot 100 cm lang afgezaagd. Ik heb er daarbij voor gezorgd dat er niet te veel noesten in zaten. Noesten zijn de plekken waar de takken aan de boom hebben gezeten. Deze uitgezochte stukken heb ik gespleten met een bijl in 2 of meer delen.

Tekening 1

De absolute kern van het hout is minder bruikbaar, doordat daar vaak nog uit een jong stadium van de boom noesten in zitten en het snel barst. Het spinhout (zie tekening 1) is zachter dan het hout dat zich meer naar binnen toe bevindt. Daarom is dat ook minder bruikbaar. Het hout wat daar tussenin zit is het meest geschikt (tekening 1a). Tijdens het splijten van het hout en het verwijderen van onbruikbare delen, zoals de bast, de kern en het spinhout, is het belangrijk om te blijven luisteren. Je kunt in een vroeg stadium al horen of een stuk hout klinken wil. Sommige stukken klinken nu eenmaal beter dan andere. Dat ligt ook aan de dikte van het hout in verhouding tot de lengte. Je moet je dus niet te vroeg laten afleiden wanneer het stuk waar je iets mee wilt niet goed klinkt. Loszittende stukken hout zorgen ook dat de toon gedempt blijft.

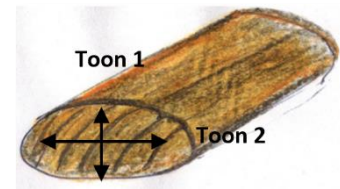
Met de bijl maak je de grove vorm zoals je hem hebben wil. De vorm die je hebben wil kan natuurlijk verschillen. Afhangelijk van het doel dat je hebt met het hout. Voor houten die je wilt bespelen op je knie is een beetje een ovale vorm het beste. Het komt de toon ten goede om de lengterichting van

de draad ongeveer te blijven volgen. De volgende stap is met het haalmes de vorm verfijnen. Blijven luisteren naar het hout blijft belangrijk.

Invloeden op de kwaliteit van het klankhout

De vorm, afmetingen en verhoudingen van het hout hebben veel invloed op hoe het hout klinkt. De toonkleur wordt er ook door beïnvloed, maar het meest duidelijk is de toonhoogte. De vuistregel is: dikker is hoger en dunner dus lager. Voor de lengte geldt: korter is hoger en langer is lager. Hout kun je altijd alleen maar dunner of korter maken, dus op deze manier kun je hout stemmen.

Bij de klankhouten zoals ik die gemaakt heb, zijn er meestal 2 basistonen die je kunt laten klinken. Dit hangt samen met de verhoudingen in de vorm en zijn dus eveneens beïnvloedbaar door materiaal weg te halen. Bij tekening 2 zie je door welke afstanden de verschillende tonen worden bepaald.

Tekening 2

Hoe de jaarringen (zie tekening 1) liggen ten opzichte van de vorm heeft invloed op de klank. Optimaal is zoals op tekening 1 bij voorbeeld a is te zien. Ook is daar te zien hoe de plek en draairichting invloed hebben op hoe de jaarringen komen te liggen.

Je kunt hout zo bewerken dat de karakteristieke klank van een houtsoort minder herkenbaar wordt. Door bijvoorbeeld het hout dunner te maken en resonantieruimtes toe te voegen die op dezelfde toonhoogte resoneren, kun je houtsoorten behoorlijk op elkaar laten lijken in klank. Wat je bij traditionele xylofoons vaak ziet, is dat er in het midden van het hout een uitsparing is. Op die manier wordt de toon van het hout zelf zachter, maar de grondtoon van het hout duidelijker en worden de boventonen, waarin de kwaliteiten van de verschillende houtsoorten herkenbaar zijn, minder aanwezig. Het zachter worden van de toon wordt dan gecompenseerd door resonantieruimtes toe te voegen.

Ook de klopper heeft veel invloed op de toon. Met een zwaardere klopper komen de lagere tonen meer naar boven en met een kleine klopper meer de hoge. Het materiaal van een klopper heeft eveneens invloed. De gedachte bij het maken van kloppers van dezelfde houtsoort als het klankhout, is dat je dan nog meer het hout hoort zoals het is.

Tot slot

Zoals je gelezen hebt zijn veel zaken van invloed op hoe het hout klinkt. Een klankhout maken, waar zowel de karakteristiek van het hout hoorbaar is als dat je een bruikbaar instrument hebt, blijft een kunstzinnig proces waar geen goed of fout in is. Het is net wat je wilt, maar vooral ook dat wat je tegenkomt in het hout.

3.3 Fenomenenles aan studenten en klankkwaliteit omschrijving

Leiden, 23 november 2022

Geen enkele boom groeit alleen. Althans, van nature niet. Zo is ook de ervaring van de klank van hout het sterkst beleefbaar wanneer meerdere houten tegelijk klinken. Dit heb ik zo goed mogelijk geprobeerd te doen in deze les, om samen tot een beschrijving van de klankkwaliteiten te komen.

Lesbeschrijving

Het lesplan:

Het doel van deze les was om van iedere houtsoort waarmee ik gewerkt heb een groep houten te laten klinken. Ik heb ervoor gezorgd dat er zowel lage, midden als hoge tonen aanwezig waren. Het tweede doel was om de klankkwaliteiten van de boomgroepen te beschrijven, te vergelijken en daarbij ook wakker te blijven voor waar en op welke manier de klanken van de bomen op ons inwerkten. Dit wilde ik onderzoeken in een gesprek en daarnaast de bevindingen ook in een door mij opgestelde enquête laten opschrijven.

Het verloop van de les is zoals hierboven beschreven gegaan.

Beknopte samenvatting van het gesprek tijdens de les:

In het gesprek kwam naar voren dat de eik ten opzichte van de berk massief, donker en kernachtig ervaren werd. Als een kudde olifanten en een traag stromende, brede rivier.

De berk, in vergelijking met de eik, werd licht, speels en beweeglijk ervaren. Als een aapje in een boom en een beginnend sprankelend bergbeekje.

De den, in vergelijking met de linde, werd als een holle, aardse en open toon ervaren. Als een kudde gazellen die niet de diepte heeft van de eik, maar iets lichtvoetiger is.

De linde werd, in vergelijking met de den, als heel vriendelijk ervaren. De toon was minder hol en gevulder. Ook was hij lichter, als een muisje dat met zijn zachte voetjes de grond raakt. De toon werd ook sterk als omhullend ervaren.

Enquête

Vóór het invullen van de enquête hebben we per boomgroep gespeeld. Iedereen heeft voor zich de vragen beantwoord.

Hoewel het als zeer waardevol ervaren werd om je beleving op te schrijven, kreeg ik ook terug dat de vragen soms moeilijk te beantwoorden waren doordat we, ten eerste, te weinig tijd hadden om het echt te beleven. Ten tweede, doordat het vergelijkingsaspect dat in het gesprek wel aanwezig was in de vragenlijst niet werd gedaan.

De uitkomsten uit de enquête zijn erg individueel en daarmee ook vrij uiteenlopend. Toch zijn er ook veel overeenkomsten. Onderstaand mijn conclusie uit de beantwoorde vragen. Voor de vragenlijst en alle gegeven antwoorden: zie bijlage.

Klankbeschrijving:

	Ruwe berk	Zomereik	Hollandse linde	Grove den
Warm/koud	Vrij warm	Heel warm	Neutraal	Warm
Donker/licht	Vrij licht	Donker	Vrij licht	Neutraal
Luchtig/massief	Vrij luchtig	Massief	Vrij massief	Vrij luchtig
Helder/dof	Vrij helder	Neutraal	Vrij helder	Vrij helder
Wel of geen naklank	Vrij lang	Neutraal	Vrij kort	Vrij lang
Open/dicht	Open	Vrij dicht	Neutraal	Open
Droog/nat	Neutraal	Vrij droog	Neutraal	Vrij droog
Scherpe/doffe attack	Vrij scherp	Vrij dof	Vrij scherp	Vrij scherp

Beweging door de ruimte:

Ruwe berk	Zomereik	Hollandse linde	Grove den
Een beweging van binnen naar buiten. Huppelend en speels maar voor een enkeling rustig.	Een langzame, brede, stevige, rechte en laag bij de grond gaande beweging.	Een beweging die snel en omhullend door de ruimte gaat. Als een wolk omhoog en horizontaal.	Een open, snelle en recht door de ruimte gaande beweging. Door enkele vloeibaar en stroperig ervaren.

Eerst opkomende, omschrijvende woorden:

Ruwe berk	Zomereik	Hollandse linde	Grove den
Speels Kinderlijk Ijzig Licht	Krachtig Kernachtig Vastbesloten Mysterieus	Vriendelijk Lieflijk Ingetogen Omhullend	Hol Rustgevend Aards Breed

De plek van aanspreken in het eigen lichaam:

Ruwe berk	Zomereik	Hollandse linde	Grove den
Overall met nadruk op bovenpool.	Voornamelijk onderpool. Benen, buik middenrif en hart.	Omringend om het lichaam heen, middengebied en skelet.	Keel en longen gebied, borst, hart en ledematen.

Stemming:

Ruwe berk	Zomereik	Hollandse linde	Grove den
Een blijde, energieke stemming die vertrouwen oproept. Voor een enkeling weemoedig en eenzaam.	Een wijze, warme gemoedelijke stemming die doordrongen is van kracht en vastberadenheid.	Een hartelijke, mystieke dromerige stemming die aanvoelt in balans te zijn.	Een combinatie van open dromerigheid en bewegelijkheid. Als een plek hoog in de bergen met heldere lucht.

3.4 Gedachtes en anekdotes vanuit mijzelf

Uit de gesprekken met Manfred, Fenneken, Christoph, het artikel van Heinz Buddemeier en veel anderen komen belangrijke gezichtspunten naar boven, waaruit de waarde voor deze manier van klankhout maken duidelijk spreekt. Er zijn veel dingen te zeggen over het luisteren, die pleiten voor 'echte' klanken. Deze gezichtspunten en achtergronden zijn voor mij zeer waardevol en inspirerend.

Vanuit het perspectief van deze mensen biedt het klankhout, zoals ik het interpreteer, onder andere een uitgelezen kans om een tegenwicht te bieden aan de moderne ontwikkeling in het luisteren, die zorgwekkend genoemd kan worden. Over continu blootgesteld worden aan geluiden die niet werkelijk zijn wat ze zijn, zou je kunnen zeggen dat je de hele tijd voor de gek gehouden wordt. Dit is voornamelijk schadelijk wanneer er weinig bewustzijn over is.

Zoals gezegd zijn voor mij dit soort gezichtspunten heel mooi en zeer waardevol! Tegelijk vraag ik mezelf af, 'wat is voor mij waar?'. Met deze vraag heb ik veel rondgelopen. Ik wil aan de hand van twee anekdotes proberen hier inzicht in te geven.

Anekdote 1

Ik begon op een gegeven moment sterk te twijfelen aan de waarde van klankhout. Ik ontwikkelde een grote weerzin tegen alles wat anderen, inclusief ik zelf, hebben gedacht en gezegd over wat er wel allemaal beleefd werd bij het hout. Een aantal dagen heb ik daar knorrig over ingezet. Het zal allemaal wel van die 'wezens', en dat geplooi op dat hout. Als dat inderdaad zo bijzonder is, waarom beleef ik dat dan niet? En dat gedoe met het maken met de hand. Machines gaan veel sneller en dat is net als het hout eenvoudigweg materie. In hoeverre zijn die 'vormkrachten' in het hout een waarneming en in hoeverre is dat een vergezochte theorie, die in mijn en andermans hoofden rondspookt?

Terugkijkend was deze weerstand tegen alles een manier om bij mezelf te komen. Om vanuit een mooi idee en de waarheid van anderen te komen tot mijn eigen waarneming. Ik nam mezelf voor om dingen die andere mensen over dit onderwerp zeggen op te nemen, maar het ook bij hen te laten. Zelf te blijven bij wat ik zie, hoor en beleef. Toch door te gaan met waar ik mee bezig was.

Ik vond langs de kant van de weg een sub woofer die daar gedumpt was (dat is een audio box die de lage tonen benadrukt). Zonder daar bedoelingen mee te hebben voor mijn onderzoek heb ik hem meegenomen. Gewoon, omdat ik die nog niet had bij mijn audio installatietje. Hij deed het nog, maar ik had geen goede manier om de box aan te sturen. Dus ik kocht een klein versterkertje als printplaat, die ik kon inbouwen in de box. Eerst voelde dit allemaal als studie ontwijkend gedrag. Tot me te binnen schoot dat Manfred, die een belangrijke impuls heeft gegeven voor het maken van klankhout, zelf veel met elektronische muziek heeft gedaan. Hij heeft echter sterk ervaren dat de luidspreker en de elektronische muziek de afbraakprocessen in de muziek, maar ook die van de aarde, bevorderen. Buddemeier spreekt over de werking van de luidspreker en het filteren van bepaalde lagen in de muziek die de luidspreker niet kan reproduceren. Met hernieuwde belangstelling ben ik doorgegaan met mijn studie ontwijkend gedrag. Ik heb de versterker ingebouwd en heb, toen hij het deed, aandachtig naar elektronische muziek van onder andere Stockhausen geluisterd. Tijdens het luisteren probeerde ik me bewust te blijven wat het met me deed. Ook opnames van akoestische instrumenten waren plots erg

interessant. Ik deed als het ware een stap terug en hoorde geen viool meer, maar hoorde wat er klonk. Gebiologeerd was ik door de stukken karton, de magneten en het hout van de behuizing van de box, wat eigenlijk geen hout meer is. Het vervolg was het aandachtig beluisteren van techno muziek. Ik heb deze klanken op me in laten werken, de bas deed het goed(!), en heb toen rondgedanst met deze muziek door me heen dreunend. In een opwelling pakte ik mijn klankhouten erbij en met dit technologische gedreun om me heen heb ik het hout bespeeld. Ik luisterde heel aandachtig naar deze twee werelden, die in mij elkaar leken te ontmoeten. Plots werd ik diep geraakt door de klank van het hout. De tranen stonden me in m'n ogen en ik voelde op dat moment heel sterk dat het hout iets in mij aansprak, dat in de andere muziek die ik aan het luisteren was, niet of nauwelijks aanwezig was. Dat moment was ik er diep van overtuigd dat ik het hout ontmoet had. Ik had het ontmoet, doordat de klank tot me doorgedrongen was.

Anekdote 2

Deze anekdote komt voort uit dezelfde weerstand die ik hierboven beschreef. Ik ging even kritisch kijken naar wat ik nu eigenlijk beleefde tijdens klankhout spelen. Tik tik, plok plok. Eigenlijk was het niet meer dan dat, voor mij op dat moment. Het was tijdens een ontmoeting met Fenneken Francken om samen mijn houten te beluisteren, dat ik aan Fenneken kon zien dat een enkele toon haar diep raakte. Daar ik die beleving van die toon niet zo ervoer, begon het mij opnieuw te dagen dat er veel betekenissen van 'luisteren' de ronde doen. Door deze ervaring uit te wisselen met Fenneken vertelde ze mij wat ook in het interview (hoofdstuk 2.11) is verwerkt. Het is mogelijk om dat wat je hoort oppervlakkig te horen, maar je kunt je ook openstellen, zodat het gehoorde werkelijk binnenkomt. Met deze gedachte ben ik anders naar het hout gaan kijken. Ik oefende mezelf erin, wanneer ik bijvoorbeeld naar een boom stond te kijken dat op twee manieren te doen. Aan de ene kant gewoon kijken zoals ik normaal gesproken doe. Vervolgens, en dat ervaar ik als een stapje terug, kom ik als het ware achter mezelf te staan en neem eveneens in mijn waarneming mij zelf mee. Ik merkte dan dat ik in veel gevallen de natuurlijke neiging heb om de indrukken, van bijvoorbeeld de boom, ergens in mij tegen te houden. Als een soort bescherming denk ik. Zodra ik ophoud met dat innerlijk tegenhouden, wat heel af en toe lukt, dan is hout niet meer wat het was. Dan is alles wat er is werkelijk een zeer bijzondere beleving van iets dat iets werkelijks is.

Hoofdstuk 4: Het hout en de pedagogiek

Nu wordt het interessant en tegelijk nog persoonlijker dan dat het al was. Ik wil je in dit hoofdstuk namelijk kort meenemen in wat voor mij de waarde voor de pedagogiek is van dit alles en waarom.

Ik ben ervan overtuigd dat een grote uitdaging van het onderwijs is: het wakker maken voor 'echt luisteren'. Dit zou ik willen omschrijven als: jezelf openstellen voor je waarneming vanuit je compleetste zelf. Dat je bij en in jezelf blijft en tegelijk volledig open staat voor dat wat je toekomt. Ik ben er namelijk tegelijk van overtuigd dat ieder mens de wijsheid in zichzelf heeft om in contact met zijn omgeving en met zichzelf zijn eigen ontwikkeling vorm te geven, zoals dat het beste is voor het individu en de wereld om zich heen. Hoewel dit een groot vertrouwen vraagt in de ander en in jezelf, betekent dit niet dat we ons zouden moeten distantiëren van de buitenwereld. In tegendeel, ik denk namelijk dat juist de interactie en de ontmoeting met dat wat we tegenkomen, en dus ook de ander, de sleutel is tot ontwikkeling. Door de werkelijke ontmoeting aan te gaan met dat wat we tegenkomen in onze omgeving en in onszelf zetten we ons uiteen met dit bestaan. Ik kan een ander de waarneming en daarmee de waarheid niet opdringen. Wel kan ik mijzelf uiteenzetten met mijn waarheid en de ander daarin ontmoeten. Voor mij is dit de richting die we op zouden moeten gaan in het onderwijs.

Het hout biedt talloze mogelijkheden om dit aspect van echt luisteren voor kinderen en andere mensen, zonder dat te hoeven benoemen, beleefbaar te maken. Ik ben me er tevens van bewust dat muziek en hout niet alles is. Het biedt gewoon een goede mogelijkheid om 'echt luisteren' te oefenen.

Wat ik vanuit mijn eigen ervaring kan zeggen is, dat wanneer er met hout in de muziekles gewerkt wordt, direct de neiging ontstaat om speels en creatief te worden. De houten nodigen uit tot beweging. Het hout is eenvoudig te bespelen, iedereen kan het en dat maakt het zeer geschikt voor groepen van alle leeftijden. Er is een rijke hoeveelheid muzikale spelen te bedenken die met klankhout gedaan kunnen worden. Spelen die onder andere de groepsdynamiek kunnen bevorderen. Daarnaast biedt het hout door zijn eenvoud en tegelijk verscheidenheid in klank en fysieke uitdrukkingvorm een uitgelezen kans tot prikkeling van de zintuigen.

Om een nog rijker beeld te krijgen van wat voor waarde het hout in de pedagogiek kan hebben, verwijs ik graag naar het interview met Fenneken Francken (hoofdstuk 2.11) en de uitwerking van het gesprek met Christoph Westphal (hoofdstuk 2.8).

Conclusie

Bij een onderzoek hoort een conclusie. Dit onderzoek hangt echter tussen een kunstzinnig proces en een onderzoek in. Het maken van een product stond centraal. Je zou kunnen zeggen dat de conclusie de klankhouten zijn. Toch ben ik dit proces met vragen ingestapt en probeer ik een antwoord op de door mij geformuleerde vragen te geven.

1. *“Wat vraagt het van de mens om kwalitatief klankhout te maken en te bespelen op een manier waar de klank van de boom zelf tot zijn recht komt?”*

Vanuit de gedachte dat het hout een uitdrukking is van iets wezenlijks, gaat het zowel bij het maken als bij het bespelen erom dat je je verbindt met de waarneming van het hout. Zelf heb ik ook sterk ervaren dat inspiratie voor vorm en klank ontstaan uit de ontmoeting met dat wat me toekwam in het hout. Ik heb gewerkt met de fenomenologische manier van waarnemen, maar eigenlijk is er voor de eerste fenomenologische stap een voorwaarde die heel belangrijk is. Dit zou ik willen omschrijven als jezelf openstellen voor je waarneming vanuit je compleetste zelf. Het gaat er volgens mij om zowel bij jezelf te blijven en tegelijkertijd de indrukken die het hout op jou heeft werkelijk tot je door te laten dringen. Gewoon zoals het is. Anders gezegd: je in vrijheid laten leiden door je eigen zintuigindrukken.

2. *“Wat is er waar te nemen bij het tot klinken brengen en bewerken van hout?”*

Er is een verschil in wat er waargenomen zou kunnen worden en wat ik in dit proces waargenomen heb. Wat er allemaal nog waar te nemen is weet ik niet. Wat ik allemaal waargenomen heb is zo goed mogelijk beschreven in dit verslag. Dat zijn de bomen, de mensen die ik ontmoet heb en natuurlijk de klank van het hout waar eigenlijk geen woorden aan te geven is. Een waarneming met alles wat daarbij hoort is onbeschrijflijk en is wat het eenvoudig is.

3. *“Hoe maak ik kwalitatief klankhout waar de klank van de boom zelf tot zijn recht kan komen?”*

Hoe ik het praktisch gedaan heb is het duidelijkst beschreven in hoofdstuk 3.2. Toch is er op deze vraag nog een eenduidiger antwoord te geven. Dat is: door je te verbinden met je waarneming en je te laten leiden door dat wat er voor jou vanuit het hout spreekt. Het maken van klankhout, waarbij de klank van de boom tot uiting komt, kan gezien worden als een gesprek tussen het hout en de kunstenaar.

4. *“Wat is het karakter en kwaliteit van een boomsoort in klank, textuur en hoedanigheid?”*

Hiervoor verwijs ik naar hoofdstuk 1 met de beschrijving van de bomen, eerder in dit verslag. Voor de omschrijving van de klank verwijs ik naar hoofdstuk 3.3, met de uitwerking van de enquête.

Zoals ik in de inleiding beschreef ben ik gedurende dit proces uitgekomen op dat mijn eigenlijke hoofdvraag, vraag 1 is. Het antwoord op deze vraag blijkt namelijk in de kern ook het antwoord op de rest van de vragen die ik gesteld heb te zijn. Dat licht ik graag nog even toe:

- Voor vraag 2 geldt dat je het antwoord daarop kunt vinden door het antwoord van vraag 1 toe te passen.
- Het antwoord op vraag 1 kan eveneens het antwoord zijn voor vraag 3.
- Voor vraag 4 is het antwoord van vraag 1 weer een voorwaarde. Hierbij zijn vervolgens de fenomenologische stappen zeer behulpzaam om tot een beschrijving te komen.

Uit het antwoord op vraag 1 spreekt voor mij ook de belangrijkste waarde voor de pedagogiek in de breedste zin van het woord.

Discussie

Waar je in dit onderzoek je vraagtekens bij kunt zetten is de opzet van het onderzoek. Ik noem het een kunstzinnig onderzoek. Ik ben me ervan bewust dat dit daarmee een zeer persoonlijk onderzoek is. Iemand anders die hetzelfde zou doen, komt ongetwijfeld met een heel ander verhaal. Dit is tegelijk ook weer de kracht ervan, omdat de waarnemer eenvoudig als deel van de werkelijkheid gezien kan worden. Voor de pedagogiek is dit gezichtspunt dan weer zeer waardevol.

Ik heb vanuit een heel specifieke impuls, de impuls van Manfred Bleffert en die van de antroposofie, dit onderzoek gedaan. Dat was ook mijn bedoeling, want dit was waar ik me in wilde verdiepen. Toch zijn er meer visies op muziek, klank, natuur en pedagogiek die ik niet in mijn beschouwing heb meegenomen.

De beschrijvingen van de bomen zijn vooral bedoeld om mijn eigen waarneming te verscherpen. Het is niet bedoeld als naslagwerk. Het is waarschijnlijk altijd mogelijk je waarneming en daarmee de beschrijving te verfijnen. Deze beschrijving is eenvoudigweg dat wat ik in deze tijd heb kunnen doen.

Ook de toonbeleving van het hout kan nog veel verder onderzocht worden. Het vraagt tijd om het rustig tot je in te laten werken. De enquête die ik heb laten invullen van mijn les is daarom ook een momentopname en niet als naslagwerk te gebruiken.

Als laatste aandachtspunt van kritiek wil ik de pedagogiek noemen, waar nog veel mogelijkheden in relatie tot het hout uitgewerkt en onderzocht kunnen worden.

Bronnenlijst

Geraadpleegde bronnen voor de beschrijving en foto's van de bomen:

Bron 1: Vêtkicka, V. & Mastousová, V. (1986). *BOMEN EN STRUIKEN* (G. Leegsma, Vert.; 1ste editie).

Rebo productions b.v.

Bron 2: *Berk*. (2022, oktober). Wikipedia. Geraadpleegd op 24 oktober 2022, van

<https://nl.wikipedia.org/wiki/Berk>

Bron 3: *Flora van Nederland: Ruwe berk - Betula pendula*. (z.d.). Geraadpleegd op 10 november 2022,

van https://www.floravannederland.nl/planten/ruwe_berk

Bron 4: *Zomereik*. (2022, 6 september). Wikipedia. Geraadpleegd op 19 november 2022, van

<https://nl.wikipedia.org/wiki/Zomereik>

Bron 5: (z.d.). *Zomereik - Quercus robur*. Geraadpleegd op 19 november 2022, van [https://wilde-](https://wilde-planten.nl/zomereik.htm)

[planten.nl/zomereik.htm](https://wilde-planten.nl/zomereik.htm)

Bron 6: *Hollandse linde - Wikipedia*. (z.d.). Geraadpleegd op 24 november 2022, van

https://nl.wikipedia.org/wiki/Hollandse_linde

Bron 7: *Hollandse linde – Bomenbieb*. (z.d.). Geraadpleegd op 24 november 2022, van

<https://bomenbieb.nl/boomsoorten/hollandse-linde/>

Bron 8: *Linde*. (z.d.). Geraadpleegd op 24 november 2022, van <http://www.bomeninfo.nl/linde.htm>

Bron 19: *Dichtheid en soortelijk gewicht hout*. WoonScout. (z.d.). Geraadpleegd op 21 november

2022, van <https://woonscout.nl/dichtheid-en-soortelijk-gewicht-hout/>

Bron 10: *Grove den | Ecopedia*. (z.d.). Geraadpleegd op 21 november 2022, van

<https://www.ecopedia.be/boom/grove-den>

Bron 11: *Grove den*. (2022, 20 oktober). Wikipedia. https://nl.wikipedia.org/wiki/Grove_den

Overige bronnen:

Bron 12: Buddemeier, H. (1996). *Beiträge für eine bewußte Lebensführung in Gesundheit und Krankheit: Das Hören: Tor zu Seele und Geist um uns ; mit einem Blick auf die technischen Medien / Heinz Buddemeier* (T. Büchler & I. Dentler-Büchler, Vert.). Verein für Anthroposophisches Heilwesen.

Bron 13: *Verrijk je leven met fenomenologie*. (z.d.). Odin. Geraadpleegd op 7 november 2022, van <https://www.odin.nl/actueel/nieuws/-149229-verrijk-je-leven-met-fenomenologie/>

Dankwoord

Tot slot wil ik graag mijn grote dank uitspreken aan:

Ten eerste Leo Rijkaart voor het zijn van mijn scriptiebegeleider, wat hij voor mij op een heel prettige en hartelijke manier heeft gedaan.

Ook Fenneken Francken voor haar toewijding, betrokkenheid en het mij attent maken voor dit onderwerp.

Ferdy en Jasmijn Bouwman voor het ter beschikking stellen van hout en hun werkplaats.

Alle mensen die mij zo ongelooflijk hartelijk wilden ontvangen en mij deelgenoot wilden maken in hun kennis en ervaring. Dit zijn: Rob van Asch, Manfred Bleffert, Christoph Westphal, Stephan Roth, Wolter Bos, Erik Mak, Dick Verbeeck en Vincent de Vries.

Carolien Verbruggen, Faylice van Meggelen en Chiara Paganini voor hun hulp bij de verslaglegging van dit werk en de steun tijdens het proces.

Reyer Ploeg voor het op de achtergrond betrokken zijn in de begeleiding en organisatie van dit project.

Tot slot gaat mijn dank uit naar de bomen, dat ik mij aan hen heb mogen ontwikkelen.